

บทที่ 4

ศาสนาพุทธ (Buddhism)

ภูมิหลังของพุทธศาสนา

คัมภีร์ดั้งเดิมของศาสนาฮินดู ได้แก่คัมภีร์พระเวท พวกอารยันยุคพระเวทดำรงชีวิตอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติมาก คือดำรงชีวิตอยู่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติมากกว่าจะตีตัวออกจากธรรมชาติเสียหมด บทโคลกอันเก่าแก่ของพวกอารยันยุคพระเวทจึงเกี่ยวกับศาสนาของจักรวาล แสดงความคิดออกมาเป็นถ้อยคำทางมโนภาพที่เกี่ยวกับเทพนิยาย โคลกนี้ได้อ้างถึงระเบียบของสังคม 4 ชั้น ซึ่งต่อมาเรียกว่า **วรรณะ 4** อันมีอายุเก่าแก่ที่สุด ข้อความตอนหนึ่งอ้างถึงบ่อเกิดแห่งวรรณะแบบที่ใช้เวทมนตร์คาถาผสมกับพิธีรีตอง พวกพราหมณ์ได้ก่อให้เกิดระเบียบสังคม อันดับที่สูงสุดเป็นพวกปัญญาชนที่รู้หนังสือ ซึ่งทำให้อินเดียได้พระ นักคิด ผู้ตั้งกฎหมาย ผู้พิพากษา และเสนาบดีมากมาย ราชันย์ทั้งหลายซึ่งต่อมาเรียกว่ากษัตริย์ หรือนักปกครองนั้น เป็นลำดับที่สองในสังคมเป็นคู่กับชนชั้นผู้ดีในระบบเจ้าขุนมูลนายของอินเดีย ชนชั้นนี้ได้แก่พระมหากษัตริย์ เจ้าประเทศราชและพวกนักรบ พวกไวศยะก่อให้เกิดชนชั้นเจ้าของที่ดิน พวกพ่อค้า และผู้ให้กู้ยืมเงิน ส่วนพวกศูทร ซึ่งเดิมเป็นพวกชนพื้นเมืองนั้น ได้แก่ พวกกรรมกร ช่างฝีมือและทาสทั้งหลาย

ความคิดของบุคคลที่ไม่เชื่อตามคัมภีร์พระเวทในระยะเวลาด่อมามีมากยิ่งขึ้น บางพวกเห็นว่า การจะให้บรรลุโมกษะได้นั้นจะต้องประพฤติปฏิบัติทางด้านร่างกาย และจิตใจเป็นเวลานาน โดยการบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างหนัก นอกจากนี้ยังมีนักบวชซึ่งเป็นเจ้าลัทธิต่างๆ จำนวนมาก มีความคิดเห็นในหลักคำสอนของตน เป็นแบบต่างๆ คือ

1. ปุรณกัสสป เป็นผู้มีความเห็นว่า "ผู้ที่กระทำหรือเป็นเหตุให้กระทำ --- ผู้ที่ทำลายชีวิต เป็นขโมย เป็นคนย่องเบา เป็นผู้ปล้นสะดม --- เป็นผู้ประพฤติผิดในประเพณีและผู้พูดเท็จ --- ย่อมมิได้ทำความชั่วใดๆ เลย แม้หากเขาจะใช้หินที่คมดุจมีดโกนทำลายชีวิตคนทั้งหมดให้เป็นกองกองหนึ่งบนแผ่นดิน เขาก็ไม่เชื่อว่าทำบาปใดๆ และบาปก็จะมีแก่เขาด้วย --- ความโอบอ้อมอารี การควบคุมตนเองได้ การไม่ดื่มสุรา ความซื่อสัตย์ มิได้ทำให้เกิดบุญหรือทำให้เข้าถึงบุญกุศลได้เลย"

2. มัคขลิโคสาล มีความเห็นสอดคล้องต้องกันกับท่านปุรณกัสสป ที่ว่ากุศลกรรมจะไม่มีผลกระทบต่อการเวียนว่ายตายเกิดเลย เพราะการเวียนว่ายตายเกิดนี้ ย่อมเป็นไปตามแบบที่แห่ง-

2. มัคขลิโคสาล มีความเห็นสอดคล้องต้องกันกับท่านปุรณกัสสป ที่ว่ากุศลกรรมจะ

แล้ว โดยมีหลักการจักรวาลที่ทรงอำนาจทั้งปวง เรียกว่า *นียตี* หรือ *พรหมลิขิต* (Fate) เป็นผู้ควบคุม

“ไม่มีมีการกระทำใดๆ ที่ตัวเราเองทำก็ดี ที่ผู้อื่นทำก็ดี (ที่จะมีผลกระทบกระเทือนถึงการเกิดในชาติหน้าของเรา) ไม่มีมีการกระทำของมนุษย์ใดๆ ไม่มีความเข้มแข็ง ไม่มีมีความกระตือรือร้น ไม่มีมีความอดทน หรือความกล้าหาญของมนุษย์ใดๆ (ซึ่งจะมีผลกระทบกระเทือนต่อโชคชะตาของเราในชีวิตนี้เลย) ภาวะทั้งปวงที่มีลมปราณทั้งหมด ที่เกิดมาทั้งหมดที่มีชีวิตทั้งหมดนั้น ไม่มีอำนาจ ความเข้มแข็งและคุณธรรม แต่ทว่าได้พัฒนาขึ้นมาโดยอาศัยโชคชะตา ความบังเอิญ และธรรมชาติ ---”

3. อชิตะ เกสกัมพล ผู้นี้เป็นนักวัตถุนิยม มีความเห็นว่า

“การให้ทาน การบวชอายุ หรือการเซ่นสรวง ไม่มีบุญกุศลใดๆ เลย ไม่มีผลแห่งกรรมดี หรือกรรมชั่ว ไม่มีมีการจากโลกนี้ไปโลกหน้า --- ไม่มีชีวิตหลังจากนี้ต่อไปอีกแล้ว --- มนุษย์ประกอบด้วยธาตุ 4 เมื่อเขาตาย ธาตุดินก็กลับไปรวมอยู่กับดิน ธาตุน้ำก็ไปรวมอยู่กับน้ำ ธาตุไฟก็ไปรวมกับธาตุไฟ และธาตุลมก็ไปรวมกับลม ส่วนความรู้สึกต่างๆ นั้น หายไปในอวกาศหมด”

4. ปกฺุระ กัจจายณะ เป็นนักปริมาณ เขามีความคิดเห็นว่า

“ธาตุ 7 ประเภท มิได้มีผู้สร้างหรือผู้สังการเลย ไม่มีสาเหตุหรือผู้สร้างขึ้นมาเลย ธาตุเหล่านั้นไม่มีชีวิตจิตใจ หนักแน่นเหมือนภูเขา มั่นคงเหมือนเสาเขื่อน ธาตุเหล่านั้นมิได้เคลื่อนไหวหรือพัฒนา มิได้ทำกันและกันให้ได้รับอันตราย และไม่มีผลทำให้กันและกันเกิดความปิติ หรือเศร้าโศกได้ --- ไม่มีผู้ฆ่าหรือผู้เป็นเหตุให้ฆ่า ไม่มีผู้ฟังหรือผู้เป็นเหตุให้ฟัง ไม่มีผู้รู้หรือผู้เป็นเหตุให้รู้ แม้นหากเขาจะใช้ดาบคมๆ ตัดศีรษะคนอีกคนหนึ่ง เขาก็มิได้ปลงชีวิตผู้นั้น เพราะคมดาบผ่านเข้าไปในระหว่างธาตุทั้ง 7”

5. นิกฺรณเถ นาฏบุตฺว คือพระมหาวิระ ศาสตราของศาสนาชิน ที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 3

6. สณฺุชฺช เพลลฺุฏฐิบุตฺร เป็นนักปฏิเสธ เขามีความคิดเห็นว่า

“ถ้าหากท่านถามข้าพเจ้าว่า โลกอื่นมีไหม และข้าพเจ้าเชื่อว่ามี ข้าพเจ้าก็จะบอกท่านว่ามี แต่นั่นมิใช่คำที่ข้าพเจ้าพูด ข้าพเจ้ามิได้พูดว่ามันเป็นอย่างอื่น ข้าพเจ้ามิได้พูดว่ามันเป็นอย่างนั้น ทั้งข้าพเจ้ามิได้พูดว่ามันเป็นเช่นนั้น ก็หามิได้”

นอกจากความคิดของเจ้าลัทธิต่างๆ แล้ว ยังมีผู้ไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดของพราหมณ์ในคัมภีร์พระเวท จึงทำให้เกิดศาสนาใหม่ขึ้น เช่น ศาสนาชิน ศาสนาพุทธ เป็นต้น

ประวัติศาสนา

พระพุทธเจ้า เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางมาया แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ พระศาสนาประสูติ เมื่อวันศุกร์ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ปีจอ ก่อนพุทธศักราช 80 ปี ได้ตั้งไม้สาละ

ณ อุทยานลุมพินีวัน ซึ่งตั้งอยู่ต่อแดนระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์และกรุงเทวทหะ อสิตตดาบสได้เห็นพระวรกายของพระองค์แล้ว เห็นว่าต้องด้วยลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ ตามตำรับของพราหมณ์ทำนายว่า ถ้าอยู่ในขราวาสจะได้เป็นจักรพรรดิราช ครองแผ่นดินมีสาคร 4 เป็นขอบเขต ถ้าออกผนวชจะได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ศาสดาเอกของโลก เมื่อประสูติได้ 5 วัน พระราชบิดาทำพิธีสมโภช เชิญพราหมณ์ 108 มาฉันโภชนาหารทำมงคลรับพระลักษณะและขนานพระนามว่า สิทธัตถกัมมาร

เมื่อพระพุทธเจ้ามีพระชนมายุได้ 7 วัน พระมารดาก็สิ้นพระชนม์ พระนางปชาบดีโคตมีพระมาตุจฉา เป็นผู้อุปการะเลี้ยงดูพระองค์ต่อมา ครั้นเจริญพระชนม์ควรจะศึกษาวิชาได้ พระราชบิดาจึงมอบให้ศึกษาเล่าเรียนในสำนักครูวิศวามิตร เมื่อพระชนมายุได้ 16 พรรษา พระราชบิดาได้จัดให้อภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา พระราชธิดาของพระพุทธเจ้าสุปปพุทธและนางอมิตา แห่งเทวทहनคร มีพระราชโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ราหุลกุมาร

พระพุทธองค์มีพระชนม์ได้ 29 พรรษา เทวดาได้แสดงนิมิตให้ปรากฏ คือ เทวทูต 4 ได้แก่ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ พระองค์พอพระทัยในเพศสมณะ จึงเสด็จออกบรรพชาครั้งแรกได้ศึกษาอยู่ ณ สำนักอาฬารดาบสและอุทกดาบส ศึกษาจนสิ้นความรู้ของอาจารย์ทั้งสอง ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางที่จะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์จึงเสด็จไปจนถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม และประทับบำเพ็ญทุกรกิริยา 3 วาระ ได้รับทุกข์เวทนามาก ทรงดำริว่ามีใช่ทางที่จะตรัสรู้ จึงกลับแสวงกระยาหารตามเดิม ฝ่ายปัญจวัคคีย์ผู้ได้มาอยู่ปฏฐาก เห็นพระศาสดาละบำเพ็ญเพียรทุกรกิริยาเช่นนั้น ก็พากันปลื้มตัวไปเสีย

ครั้นพระมหาบุรุษมีพระกายสมบูรณ์แล้ว วันหนึ่งนางสุชาดาได้นำข้าวมธุปายาสมาถวาย จากนั้นพระศาสดาได้บำเพ็ญเพียรทางจิต ในที่สุดได้ตรัสรู้อริยสัจ 4 ณ ใต้ต้นมหาโพธิ์ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ ในราตรีวันวิสาขปุณณมี คือ วันเพ็ญ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ภายหลังเสด็จออกบรรพชาได้ 6 ปี และมีพระชนมพรรษาครบ 35 ปี

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมวิเศษแล้ว ได้เสด็จประทับอยู่ ณ สถานที่ 7 แห่งๆ ละ 1 สัปดาห์ เรียงลำดับดังนี้

- สัปดาห์ที่ 1 เสด็จประทับภายใต้ร่มไม้มหาโพธิ์ ทรงเปล่งอุทานวาจา 3 ครั้ง
- สัปดาห์ที่ 2 เสด็จประทับ ณ อนิมิสเจดีย์
- สัปดาห์ที่ 3 เสด็จประทับ ณ รัตนกรรมเจดีย์
- สัปดาห์ที่ 4 เสด็จประทับ ณ รัตนมรเจดีย์
- สัปดาห์ที่ 5 เสด็จประทับภายใต้ร่มไม้ไทร ชื่อว่า อชปาลนิโครธ

สัปดาห์ที่ 6 เสด็จประทับภายใต้ร่มไม้จิก ชื่อว่าจุลินทร์ ณ ที่นี้ทรงเปล่งอุทานวาจาเป็นครั้งที่ 4

สัปดาห์ที่ 7 เสด็จประทับภายใต้ร่มไม้เกต นามว่า ราชายตนะ

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ได้เสด็จกลับไปประทับ ณ อชปาลนิโครธ ทรงรำพึงถึงผู้ที่พระองค์จะทรงสั่งสอน ครั้งแรกพระองค์ทรงท้อพระทัยเนื่องจากธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้น ล้าลึกลับที่ปุถุชนจะเข้าถึงได้ ภายหลังจึงทรงรำพึงว่า มนุษย์นี้มีทั้ง เวไนยคือ สอนได้และอเวไนย คือ สอนไม่ได้ เพื่อรำพึงเช่นนี้แล้ว จึงตั้งพระทัยที่จะสั่งสอนธรรมวิเศษให้แก่มนุษย์ทั้งหลาย

บุคคลแรกที่พระพุทธเจ้าทรงดำริจะแสดงพระธรรมเทศนาโปรด คือ อาฬารดาบสและอุทกดาบส แต่ได้ทราบข่าวว่าพระอาจารย์ทั้งสองสิ้นชีวิตแล้ว จึงระลึกถึงปัญจวัคคีย์ซึ่งอาศัยอยู่ ณ อสิปตนิมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พระศาสดาทรงแสดงธรรมเทศนา ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร แต่ปัญจวัคคีย์ ความว่า บรรพชิตไม่ควรเสพที่สุด 2 อย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยคและ อัตถกิเลสนุโยค แต่ควรเสพเฉพาะ มัชฌิมาปฏิทา คือ ทางเดินสายกลาง ซึ่งประกอบด้วยองค์ 8 วันนั้นตรงกับบัณฑิต 15 คำ เดือน 8 นับเป็นปฐมเทศนา โภณฑัญญะ มีดวงตาเห็นธรรมได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และปัญจวัคคีย์ได้ขออุปสมบท

ครั้นวันแรม 5 ค่ำ เดือน 9 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมชื่ออนัตตลักขณสูตร มีใจความว่า ให้ละความถือมั่นในขั้นที่ 5 ปัญจวัคคีย์พิจารณาธรรมแล้ว จิตก็พ้นอาสวะ ไม่ถือมั่นในอุปาทาน อีก 4 องค์ จึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ รวมทั้งโภณฑัญญะด้วยเป็นทั้ง 5 รูป

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอนุพุทธิกถา และอริยสัจ 4 แก่พระยสกุลบุตร กับพระสหายทั้ง 4 คือ วิมล สุพาหุ ปุณณชิ ควัมปติ และพระสหายที่ไม่ปรากฏนามอีก 50 คน และได้บรรลุพระอรหันต์ทั้งสิ้น

เมื่อพระศาสดามีสาวกมากถึง 60 รูปแล้ว จึงมีพุทธดำรัสสั่งให้สาวกทั้งหลายแยกย้ายกันไปเผยแผ่พระศาสนาตามทิศทางต่าง ๆ

พระพุทธองค์ได้เสด็จไปยังอูรุเวลาเสนานิคมและประทานอุปสมบทแก่ภิกษุวัคคีย์และชฎิล 3 พี่น้อง พร้อมทั้งหมู่ศิษย์บริวาร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จพุทธดำเนินไปประทับ ณ ลัญจิววัน แห่งกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ พระเจ้าพิมพิสารทรงแสดงพระองค์เป็นอุบาสกและถวายอุทานเวฬุวันเป็นที่ประทับของพระศาสดา ณ กรุงราชคฤห์ พระศาสดาทรงได้อัครสาวก 2 องค์ คือ พระโมคคัลลานและพระสารีบุตร พระพุทธองค์ทรงเลือกเอามคธชนบทเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนาด้วยเห็นว่าเป็นเมืองใหญ่ และเป็นศูนย์กลางของแคว้นต่าง ๆ

ขณะที่พระองค์เสด็จประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหาร ได้มีการประชุมใหญ่แห่งพระสาวก เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต ตรงกับวันเพ็ญกลางเดือนสาม ประกอบด้วยนิมิตต์ 4 ประการคือ

1. พระสาวกผู้เข้าประชุมล้วนเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น
2. พระสาวกจำนวน 1,250 รูป เป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา
3. ต่างมาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย
4. เป็นวันเพ็ญ เดือน มฆะ และพระพุทธรองค์ทรงประทานโอวาทปาติโมกข์

พระศาสดาเสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อทรงโปรดพระพุทธรบิดาและพระประยูรญาติ ต่อจากนั้นจึงได้เสด็จสู่กรุงสาวัตถี อนาถบิณฑิกเศรษฐีได้แสดงตนเป็นอุบาสก และถวายเชตวันมหาวิหาร เป็นพุทธาวาส พระศาสดาทรงประกาศศาสนาได้ 45 ปี คราวหนึ่งประทับจำพรรษาอยู่ ณ บ้านเวฬุคาม แขวงเมืองไพศาลี ทรงพระประชวรพระอาการสาหัส และขณะประทับอยู่ ณ ป่าवालเจดีย์ พระศาสดาจึงได้ปลงอายุสังขารว่าต่อจากนี้ไปอีก 3 เดือน พระพุทธรองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธรองค์เสด็จไปกุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน โปรดให้ประชุมพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายที่เมืองเวสาลี แล้วตรัสประทานโอวาท สอนพระภิกษุด้วยอภิญญาเทศธรรม ประกอบด้วยสติปัญญา 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 6 โพชฃงค์ 7 มรรคมืองค์ 8 และทรงสั่งสอนสังเวคกถาและอัปปมาทธรรม เพื่อสั่งสอนแทนพระองค์ต่อไป แล้วจึงเสด็จไปยังบ้านภัณฑุคามและได้แสดงธรรมเทศนา เรื่องอริยธรรม 4 และไตรสิกขา จากบ้านภัณฑุคามไปยังหัตถิลคาม อัมพคาม ชัมพูคาม และโกคนคร ประทับ ณ อานันทเจดีย์ และตรัสเทศนาเรื่อง มหาปเทศ 4 และไตรสิกขา

เมื่อใกล้กำหนดปรินิพพาน พระพุทธรองค์พร้อมด้วยสาวกเสด็จออกจากโกคนครไปยังเมืองปาวานคร ประทับ ณ ป่ามะม่วงของนายจุนทะ และนายจุนทะได้ถวายเนื้อสุกรอ่อนแก่พระพุทธรเจ้า จากนั้นจึงทรงพระประชวรพระอาการสาหัส ทรงทราบบว่าพระองค์ใกล้ถึงกาลปรินิพพานจึงรีบเสด็จสู่เมืองกุสินารา ณ ป่าสาละ ตรัสให้พระอานนท์แต่งเครื่องปูลาดเป็นเตียงระหว่างไม้รังทั้งคู่ พระพุทธรองค์เสด็จบรรทมหันพระเศียรไปทางทิศเหนือตั้งพระทัยว่าจะไม่ลุกขึ้นมาอีก ระหว่างนั้นพระอานนท์จึงหลุถามถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ จากพระพุทธรองค์

การสักการบูชาพระพุทธรองค์มี 2 ชนิด คือ อามิสบูชา ได้แก่บูชาด้วยสิ่งของซึ่งได้ผลน้อยกว่าการปฏิบัติบูชา คือ บูชาด้วยการฟังธรรม และตั้งมั่นในคำสอนของพระพุทธรองค์

พระพุทธรองค์ได้ทรงแสดงสถาน 4 ตำบล ซึ่งพุทธบริษัทควรเคารพสักการะ คือ.—

1. สถานที่พระองค์ประสูติ
2. สถานที่พระองค์ตรัสรู้
3. สถานที่พระองค์แสดงปฐมเทศนา

4. สถานที่พระองค์ปรินิพพาน

ข้อปฏิบัติของภิกษุต่อสตรี คือ ไม่ควรเห็นหรือดู ถ้าจำเป็นต้องดูก็ไม่ควรเจรจา ถ้าจำเป็นต้องเจรจา ก็ให้มีสตรีระลึกล้อมรอบอยู่เสมออย่าให้หันไปหาด้วยตัวตนหา

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสประชุมสงฆ์ทั้งหลาย และประทานปัจฉิมโอวาทว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เรารู้สึกตาคือเดือนท่านทั้งหลายให้รู้ สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมความฉิบหายไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังกิจทั้งปวงอันเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้บริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด”

หลังจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสอีก และเสด็จปรินิพพานในปัจฉิมยามของวันเพ็ญเดือน 6 ต่อมาแม่ลักษณีย์จึงถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระและโศคนพราหมณ์ ได้จัดแบ่งส่วนพระบรมธาตุแจกแก่ภิกษุณีและพราหมณ์ 8 พระนคร

หลักธรรมที่สำคัญ ๆ ของพระพุทธศาสนา

หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนประชาชนทั่วไป มีเป็นจำนวนมาก จะขอนำมากล่าวเฉพาะที่สำคัญ ๆ และเป็นประโยชน์ต่อชีวิตประจำวัน

ปัจฉิมสัมปทา

ปัจฉิมสัมปทา เป็นปรัชญาชีวิต ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหัวข้อใหญ่ ๆ 12 หัวข้อคือ

1. อวิชชา ความไม่รู้จริง ความโง่
2. สังขาร เจตนา
3. วิญญาณ ความรู้สึกนึกคิด
4. นามรูป กาย+จิต
5. สฬายตนะ อายตนะ 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)
6. ผัสสะ การกระทบ สัมผัส
7. เวทนา ความรู้สึก การเสวยอารมณ์
8. ตัณหา ความอยาก ความต้องการ
9. อุปาทาน ความยึดมั่น ความห่วงแหน
10. ภพ การกระทำ การแสดงออก (ภพมี 2 อย่าง คือ อุปัตติภพ กับ กรรมภพ)
- 11.ชาติ การเกิด

12. ชรา — แก่, มรณะ—ตาย, โสกะ—เศร้าโศก, ปรีทเว—คร่ำครวญ, ทุกขะ—ทุกข์
โทมนัส—เสียใจ, อุปายาส—คับแค้นใจ กลุ้มอกกลุ้มใจ

กฎปฏิจาสุมุขปาห

อวิชชาปัจจยา	สงฺขาร	แปลว่า	อวิชา	เป็นปัจจัยให้เกิด	สังขาร
สงฺขารปัจจยา	วิญญานํ	..	สังขาร	..	วิญญาน
วิญญานปัจจยา	นามรูป	..	วิญญาน	..	นามรูป
นามรูปปัจจยา	สพฺยตณํ	..	นามรูป	..	อายตนะ 6
สพฺยตณปัจจยา	ผัสฺโส	..	อายตนะ 6	..	ผัสสะ
ผัสฺสปัจจยา	เวทนา	..	ผัสสะ	..	เวทนา
เวทนาปัจจยา	ตณฺหา	..	เวทนา	..	ตัณหา
ตณฺหาปัจจยา	อุปาทานํ	..	ตัณหา	..	อุปาทาน
อุปาทานปัจจยา	ภโว	..	อุปาทาน	..	ภพ
ภวปัจจยา	ชาติ	..	ภพ	..	ชาติ
ชาติปัจจยา	ชรา, มรณ,	..	ชาติ	..	ชรา, มรณะ
โสกะ, ปรีทเว,	ทุกข,				โสกะ, ปรีทเว
โทมนัสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส	สมฺภวณฺติ				ทุกข์, โทมนัส,
					อุปายาส

พระพุทธองค์ตรัสไว้ในกฎปฏิจาสุมุขปาหว่า “วิญญานปัจจยา นามรูป” แปลว่า วิญญานเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป (ชีวิต) พระพุทธองค์ทรงจำแนกวิญญานเป็น 2 ประเภท คือ

1. วิตติวิญญาน คือ จิตสำนึก (Conscious mind)
2. ภวังควิญญาน คือ จิตใต้สำนึก (Sub-conscious mind)
 1. วิตติวิญญาน หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดที่แสดงออกเป็นทาง แบ่งเป็น 6 สาย คือ
 - ก. จักขุวิญญาน คือ ความรู้สึกนึกคิดทางตา
 - ข. โสตวิญญาน คือ ความรู้สึกนึกคิดทางหู
 - ค. พานวิญญาน คือ ความรู้สึกนึกคิดทางจมูก
 - ง. ชิวหาวิญญาน คือ ความรู้สึกนึกคิดทางลิ้น
 - จ. กายวิญญาน คือ ความรู้สึกนึกคิดทางกาย
 - ฉ. มโนวิญญาน คือ ความรู้สึกนึกคิดทางใจ (สมอง)
 2. ภวังควิญญาน หมายถึงจิตใต้สำนึก หรือสัญชาตญาณ (instinct) นั้นเอง

วิญญาณ สร้างสิ่งใดขึ้นจะต้องประกอบด้วยเจตนา (สังขาร) ถ้าไม่มีเจตนาแล้ว จะไม่ได้ยินเสียง จะไม่เห็นรูปเช่น คนนั่งใจลอย หรือนอนหลับ เราจะเห็นได้ว่า เจตนา (สังขาร) เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ (ความรู้สึกรู้จักคิด) และวิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป (ชีวิต) และทุกนามรูปจะต้องประกอบด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (สมอง) ซึ่งเรียกว่า อายตนะ 6 ซึ่งทำหน้าที่ติดต่อรหว่างใจ (วิญญาณ) กับอารมณ์ภายนอกคือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส (โผฏฐัพพะ) และอารมณ์ (เรื่องที่น่ามานึกคิด) เช่น เราจะมองเห็นสิ่งใดก็ด้วยอาศัยตาเป็นสื่อกลางจะได้ยินสิ่งใดก็ด้วยอาศัยหูเป็นสื่อกลาง เป็นต้น เมื่อมีอายตนะ 6 แล้ว ผัสสะ (การกระทบ) ก็ย่อมเกิดขึ้น เช่น มีหูย่อมกระทบเสียง มีจมูกย่อมได้กลิ่น และเมื่อกระทบแล้วก็ระยารงานไปยังใจ (สมอง) และใจรับรู้แล้ว จะทำให้เกิดความรู้สึก (เวทนา) ขึ้น ถ้าพอใจ ชอบใจ ก็เรียกว่าสุขเวทนา ถ้าไม่พอใจ ไม่ชอบใจก็เรียกว่าทุกขเวทนา ถ้ารู้สึกเฉย ๆ ก็เรียกว่า อุเบกขาเวทนา และเมื่อเวทนาเกิดขึ้นแล้วตัณหา (ความอยาก, ความปรารถนา, ความรัก) ก็ย่อมเกิดตามขึ้นมา ตัณหาแบ่งออกเป็น 3 อย่างคือ

1. กามตัณหา คือความปรารถนาของทางกามารมณ์ เช่น ชอบใจอยากได้ อยากเห็นบ่อย ๆ อยากได้ยินเสียงบ่อย ๆ
2. ภวตัณหา คือ ความปรารถนาที่จะเป็นโน้นเป็นนี้ เช่น อยากเป็นสุข อยากเป็นเศรษฐี
3. วิภวตัณหา คือ ความปรารถนาที่จะไม่เป็นอย่างโน้นอย่างนี้ เช่น ไม่อยากเป็นนักโทษ ไม่อยากเป็นคนจน

เมื่อตัณหาเกิดขึ้นแล้ว คือ อยากเป็นโน้นเป็นนี้ อยากได้โน้นได้นี้ ถ้าได้สมปรารถนาแล้ว “อุปาทาน” (ความยึดมั่น ความถือตัว ความหึงหวง ความหวงแหน) ย่อมเกิดขึ้น รักมาก อยากได้มาก ก็ยึดมั่นมาก ถือตัวมาก หวงแหนมาก เมื่อเกิดอุปาทาน “ภพ” ก็ย่อมเกิดขึ้นคือ การแสดงออก เช่น คนที่อยากเป็นคุณหญิง เมื่อได้เป็นแล้ว ย่อมถือตัว (อุปาทาน) ้วยศ เย่อหยิ่ง แสดงออกให้ผู้อื่นเห็น เมื่อภพเกิดขึ้น ก็เท่ากับเกิดชาติใหม่ หมายถึงคนที่ไม่เคยเป็นคุณหญิง เมื่อได้เป็นคุณหญิงแล้วก็เท่ากับเกิดชาติใหม่ คือ ชาติคุณหญิงนั่นเอง ซึ่งเรียกว่า การลิมัตว์ เมื่อเกิดชาติขึ้น ก็ย่อมเกิด ชรา—ความแก่ มรณะ—ความตาย โสกะ—ความเศร้าโศก, ปริเทวะ—การคร่ำครวญ การร้องไห้, ทุกข์—ความลำบากกายและใจ, โทมนัส—ความเสียใจ, อุปายาส—ความคับแค้นใจ, กลุ้มอกกลุ้มใจ ติดตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น ฉะนั้น ไม่ว่าจะอะไรเกิดขึ้น ก็เป็นทุกข์ทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะ “อวิชชา” ความไม่รู้แจ้งไม่รู้จักจริง ด้วยเหตุที่เราไม่รู้จักจริง เราจึงอยากเป็นโน้น เป็นนี้ อยากได้ โน้นอยากได้โน้นนั่นเอง

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงโปรดปัญจวัคคีย์ (โกณฑัญญะ, วัปปะ, ภักทิสะ, มหานามะ, อัสสชิ) เป็นครั้งแรกซึ่งเรียกว่า ปฐมเทศนาในสูตรนี้พระองค์ได้แสดงอริยสัจ 4 คือ

1. ทุกข์ คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความเศร้าโศก เสียใจ
2. สมุทัย คือ เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ กามตัณหา คือความอยากเป็น ความดิ้นรน ความทะยานอยากในกามารมณ์ ภวตัณหา คือความอยาก เป็นอย่างโน้นอย่างนี้ และวิภวตัณหา คือ ความไม่อยากเป็นอย่างโน้นอย่างนี้

3. นิโรธ คือ การดับทุกข์ ได้แก่การดับตัณหา

4. มรรค คือ ทางที่จะดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ มรรคมีองค์ 8 คือ

ก. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ

ข. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ

ค. สัมมาวาจา เจรจาชอบ

ง. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ

จ. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ

ฉ. สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ

ช. สัมมาสติ ระลึกชอบ

ซ. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ

อนัตตลักขณสูตร

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสูตรนี้แก่ปัญจวัคคีย์จนบรรลุพระอรหัตต์ สูตรนี้พระพุทธองค์ทรง แสดงให้เห็นความไม่เที่ยงของสิ่งต่าง ๆ นั่นคือ สิ่งต่าง ๆ ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เมื่อมีการ เปลี่ยนแปลงก็ย่อมเกิดทุกข์ คือเราไม่สามารถบังคับให้อยู่ในอำนาจของเราได้ เป็นสิ่งไม่มีตัวตน เป็น สิ่งที่สมมติขึ้น นั่นคือ หลัก่อนัตตา

อาทิตตปริยายสูตร

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสูตรนี้แก่อรุเวลกัสสปกับบริวาร พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า ความร้อนจากไฟธรรมดานั้นไม่ร้อนเท่าใด แต่ความร้อนที่เกิดทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็น ความร้อนที่คอยเผาผลาญจิตใจ ให้ความวุ่นวายอยู่เสมอ เพราะเป็นอำนาจแห่งกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ ควรดับกิเลสเสีย จึงจะรู้แจ้งเห็นจริง และมีความสุขสงบเป็นนิรันดร

กาลามสูตร

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสูตรนี้แก่ชาวกาลามะ พระพุทธองค์ทรงสอนว่า ชาวพุทธที่แท้จริง

1. ต้องไม่เชื่อโดยฟังตามกันมา

2. ต้องไม่เชื่อโดยนำสืบกันมา

3. ต้องไม่เชื่อโดยตื่นข่าวลือ
4. ต้องไม่เชื่อโดยอ้างตำรา
5. ต้องไม่เชื่อโดยคาดคะเน
6. ต้องไม่เชื่อโดยนึกเดาเอา
7. ต้องไม่เชื่อโดยตริกตามอาการ
8. ต้องไม่เชื่อโดยพอใจว่าชอบโดยความเห็นของตน
9. ต้องไม่เชื่อโดยเห็นว่าพอเชื่อได้
10. ต้องไม่เชื่อโดยเห็นว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเรา

เมื่อได้พิจารณาโดยปัญญาอันลึกซึ้งซึ่งประกอบด้วยเหตุผลแล้ว เห็นว่า การกระทำใด ๆ ไม่ก่อให้เกิดทุกข์ในภายหลัง วิญญาณไม่เกิดขึ้น ไม่เป็นไปเพื่อการเบียดเบียนตนและผู้อื่นแล้วจึงกระทำ

เกิด

มงคลสูตร

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงสิ่งที่ก่อให้เกิดความสุข ความเจริญแก่ชีวิต คือ มงคล 38 ประการ

ได้แก่

1. อเสวนา จ พาลานํ	การไม่คบคนพาล
2. ปณฺฑิตานญฺ จ เสวนา	การคบแต่บัณฑิต
3. ปุชฺชา จ ปุชฺชนิยานํ	บูชาคนที่ควรบูชา (ยกย่อง)
4. ปฏฺิรูปทสฺวาโส จ.	เลือกอยู่ในประเทศอันสมควร
5. ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา	การสร้างความดีไว้ ในปางก่อน
6. อตฺตสมฺมาปณฺธิ	ตั้งตนชอบ
7. พาหุสจฺจญฺจ	ได้ศึกษาเล่าเรียนคั่นคว้า ได้ยินได้ฟังมาก
8. สิปฺปญฺจ	มีศิลปะในวิชาชีพ
9. วินโย	มีระเบียบวินัยดี
10. สุภาสิตา จ ยา วาจา	พูดคำที่เป็นสุภาษิต
11. มาตาปิตุอุปฺภูฏานํ	บำรุงบิดามารดา
12. ปุตุตฺตสงฺคโ	สงเคราะห์บุตร
13. ทารุสฺส สงฺคโ	สงเคราะห์ภริยาหรือสามี
14. อนาภุลา จ กมฺมมนฺตา	ไม่ปล่อยให้การงานค้างคั่ง

15. ทานญ จ	เสียสละ (การให้ทาน)
16. ธรรมจริยา จ	ตั้งอยู่ในธรรม
17. ญาคทานญ จ สงคโท	สงเคราะห์ญาติ
18. อนวชชกมมานิ	ประกอบกรณงานที่ปราศจากโทษ
19. อารตี วิรตี ปาปา	งดเว้นการกระทำชั่ว
20. มชชปนา จ สญญโม	สำรวมจากการดื่มน้ำเมา
21. อปฺปมาโท จ	มีสติไม่ประมาท
22. คารโว จ	รู้จักเคารพ
23. นิวาโต จ	ถ่อมตน
24. สนตฺตฺฐี	สันโดษ ยินดีเฉพาะของของตน
25. กตญฺญตา	เป็นคนกตัญญู
26. กาเลน ธรรมสวณิ	การฟังธรรมตามโอกาส
27. ขนฺตี จ	ความอดทน
28. โสวจสฺสตา	ความเป็นคนว่าง่าย
29. สมณานญ จ ทสฺสนิ	การได้เห็นพระบ่อয় ๆ
30. กาเลน ธรรมสากฺจนา	การสนทนาธรรมตามกาลอันควร
31. ตโป จ	การบำเพ็ญความเพียร
32. พุรหมจริยญฺ จ	การประพฤติพรหมจรรย์
33. อริยสจฺจานทสฺสนิ	การเห็นอริยสัจ
34. นิพฺพานสจฺจิกิริยา จ	การกระทำนิพพานให้แจ้ง
35. ศุภฺฐสฺส โลกชมฺเมหิ	จิตไม่หวนไหวเพราะโลกธรรม คือ มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ สุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ
36. อโสภิ	ไม่เศร้าโศก
37. วิรหิ	จิตปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง
38. เขมฺมิ	จิตถึงแดนเกษม

คัมภีร์ทางศาสนาและการสังคายนา

คัมภีร์ของพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก ในสมัยพุทธกาล เรียกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่า พุทธพจน์บ้าง พระธรรมวินัยบ้าง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น มีว่าอย่างไร สวาททั้งหลาย

ใช้วิธีจำไว้ และท่องจำ มีหลักฐานปรากฏว่ามีพระภิกษุรูปหนึ่ง นามว่า โสณะ กุฎิกัณณะ เดินทางมาจากแคว้นอวันตี เพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ณ เขตวนาราม กรุงสาวัตถีแคว้นโกศล พระพุทธเจ้า ขอให้พระภิกษุรูปนั้น กล่าวธรรมที่จำได้ ท่านได้กล่าวพระสูตร 16 สูตร ในอัฐกวรรค สุตตนิบาต ได้อย่างแม่นยำถูกต้อง พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญความจำ และท้วงทำนองว่าเพราะ¹

สมัยพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ พระอานนท์ได้รับยกย่องว่า เป็นผู้จำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้มากที่สุด เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วไม่นาน จึงได้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นเป็นครั้งแรก พระอานนท์ได้รับอาราธนาให้เป็นผู้กล่าวพระธรรม พระอุบาลีซึ่งได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้า ว่าเป็นเลิศทางจำพระวินัย ได้รับอาราธนาให้กล่าวพระวินัย พระอรหันต์ทั้งหลายแบ่งหน้าที่กันท่องจำสืบต่อกันมา

การสังคายนาคัมภีร์พุทธศาสนา

ปฐมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 1)

เมื่อดวงพระเพลิงพุทธสรีระเสร็จแล้ว พระมหากัสสปเถระ ระลึกถึงถ้อยคำของสุภทัตตะ ภิกษุผู้บวชเมื่อแก่ซึ่งได้กล่าววาจาบลบลพระพุทธองค์ เมื่อคราวเดินทางจากป่าวนครมาสู่เมืองกุสินารา หลังจากพระพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานได้เพียง 7 วันเท่านั้น ก็บังเกิดความสังเวชใจ และคิดว่าต่อไปพวกภิกษุอลัชชี ไม่มีความอายจะสำคัญผิดไปว่า พระศาสนาหาครูอาจารย์ไม่ได้แล้ว ก็จะทำฝ่าฝืนพระวินัย อันเป็นเหตุให้พระศาสนาเสื่อม แต่เมื่อพระธรรมวินัยยังคงอยู่ที่เสมือนพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ด้วย จึงเห็นว่า สมควรจะได้สังคายนาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นแบบฉบับต่อไป จึงได้แจ้งให้พระสงฆ์ทราบ และชักชวนให้ร่วมทำสังคายนา ภิกษุทั้งหลายจึงมอบให้พระมหากัสสปเป็นประธานคัดเลือกพระอรหันต์ ผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก 500 รูป เมื่อพระสงฆ์ตกลงกันแล้ว จึงเดินทางไปยังกรุงราชคฤห์ นครหลวงแห่งแคว้นมคธ พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์อุปถัมภ์ การสังคายนาครั้งนี้ โดยสังคายนา ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา เขียงเขาเวภารบรรพต

การสังคายนาครั้งนี้ ได้เลือกพระอุบาลีเป็นผู้วิสันนาพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสันนาพระธรรม พระมหากัสสปเถระเป็นผู้ซักถาม สังคายนาเป็นตอน ๆ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

เมื่อสังคายนาแล้ว พระอริยสงฆ์สวดสังข์วิชัย ทรงไว้เป็นแบบสืบกันมา การสังคายนาครั้งนี้กินเวลา 7 เดือน จึงเสร็จ

ทุติยสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 2)

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานได้ 100 ปี ครั้งนั้นพวกภิกษุวัชชีบุตร ชาวเมืองไพศาลี ได้แสดงนอกรีตผิดพระวินัย 10 ประการ เช่น เห็นว่าเก็บเกลือไว้ในเขาสัตว์เพื่อฉันได้

¹ สุชีพ ปุณฺณานุกาภ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน เล่ม 1 (พระนคร : เถลิงบรรพตกิจ, 2515), หน้า 13.

ตะวันเกินเที่ยงไปแล้ว 2 นิ้ว ฉันทานอาหารได้ไม่เป็นอาบัติ ซึ่งมีทั้งพระที่เห็นด้วย และพระที่คัดค้าน การล่วงละเมิดพระวินัยบัญญัติครั้งนี้ พระยศ กากัณทบุตร ซึ่งเป็นพระอรหันต์ เกิดความสังเวชสลดใจ เห็นว่า จะเกิดความยุ่งยากขึ้นในพระพุทธศาสนา จึงตั้งตนขึ้นเป็นหัวหน้า นิมนต์พระมหาเถระ เช่น พระเรวัต พระสัพพกามิ พร้อมด้วยพระสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ 700 รูป มาประชุมกันที่เมืองไพศาลี วิวินิจฉัยการล่วงละเมิดพระวินัย 10 ประการ ของพระภิกษุวัชชีบุตร และเห็นพ้องกันว่า การแก้ไขพระวินัยให้ผิดไปจากพุทธบัญญัติ เป็นการไม่สมควร

การสังคายนาครั้งนี้ พระเจ้ากาลาโศกราช ผู้ครองกรุงปาฏลีบุตร ให้ความอุปถัมภ์ กระทำกันที่วาลุการาม แขวงเมืองไพศาลี พระเรวัต เป็นผู้ปุจฉา พระสัพพกามิ เป็นผู้วิสัชนา พระยศ กากัณทบุตร เป็นประธาน ได้วินิจฉัยว่าวัตถุ 10 ประการ นั้นผิดพุทธบัญญัติย่อมเป็นอาบัติแก่พระภิกษุผู้ล่วงละเมิด เมื่อวินิจฉัยแล้ว จึงเลือกพระอรหันต์ 700 รูป ร่วมสังคายนา อยู่ 8 เดือนจึงเสร็จ ดลิตยสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 3)

เดิมพระเจ้าอโศกมหาราชนับถือศาสนาฮินดู ขอบยกกองทัพไปตีแคว้นต่าง ๆ ครั้งสุดท้ายได้ยกทัพไปตีแคว้นกสิงคราชฏว์ พระองค์ประสบชัยชนะท่ามกลางซากศพทหารและประชาชนมากมาย จึงเกิดสลดพระทัย ต่อมาได้รับคำแนะนำจากอำมาตย์อุปคุต ซึ่งเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ทรงเลื่อมใส และประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนิกชน ได้ทะนุบำรุงพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น พวกนักบวชศาสนาอื่น เห็นว่าพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาได้ลาภสักการะจากราชสำนัก จึงปลอมตัวบวช เรื่องนี้ทราบถึงพระเจ้าอโศกมหาราชจึงรับสั่งให้ไต่สวน จับสึกจนสิ้นอลัชชีในพระพุทธศาสนา

จากนั้นพระองค์จึงทรงอาราธนา พระโมคคัลลีบุตร ดิสนเถระ เป็นประธานประชุมสงฆ์ซึ่งเป็นพระอรหันต์ 1,000 รูป ทำการสังคายนาพระธรรมวินัย ณ โศกการาม เมืองปาฏลีบุตรโดยพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์ เมื่อ พ.ศ. 303 ได้สังคายนาอยู่ 9 เดือน จึงสำเร็จ

การสังคายนาครั้งนี้ พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราชได้คัดเลือกพระเถระ ไปประกาศศาสนายังต่างประเทศหลายทางด้วยกัน คือ

1. พระมหาเทวเถระ ไปยังมहिสมณฑล (เขตไมซอเดียน)
2. พระรักขิตเถระ ไปยังวันวาสิ (แคว้นกะนารา เขตเมืองบอมเบเดียน)
3. พระมหาธรรมรักขิตเถระ ไปยังมหารัฐประเทศ (เขตมหาราชฏว์ ริมแม่น้ำโคธวาริเดียน)
4. พระมัชฌันติกเถระ ไปยังกัมมิระ และคันธาระประเทศ (แคว้นแคชเมียร์ และอัฟกานิสถานเดียน)

5. พระมัทธิมเถระ ไปยังหิมวันตประเทศ (ประเทศเนปาลเดี๋ยวนี้)
6. พระมหารักษ์เถระ ไปยังโยนกประเทศ (เขตแดนมากเตรียนในเปอร์เซียเดี๋ยวนี้)
7. พระธรรมรักษิตเถระ ไปยังปรันตโยนกประเทศ (แคว้นตอนชายทะเลด้านเหนือเมืองบอมเบ)
8. พระโสณะกับพระอุตตระ มาทางสุวรรณภูมิ (พม่า มอญ ไทย เดี่ยวนี้)
9. พระมหินทเถระ กับพระนางสังฆมิตตาเถรี พระโอรส และพระธิดาของพระเจ้าศรีธรรมโศกราช ไปยังเกาะลังกา

จตุตถสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 4)

เมื่อพระพุทธศาสนามีหลักฐานมั่นคงในลังกาทวีปแล้ว พระมหินทเถระเห็นสมควรจะได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นหลักฐาน จึงทูลให้พระเจ้าเทวานัมปิยติสเป็นองค์อุปถัมภ์ และนัดประชุมสงฆ์จำนวน 6,800 รูป ทำสังคายนาที่อุปนาราม เมืองอนูราชบุรี เมื่อประมาณ พ.ศ. 318 ทำอยู่ 10 เดือน จึงเสร็จ

ปัญจมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 5)

พระเจ้าวัฏฏคามณีนอกัย ระลึกถึงอุปการคุณของพระติสสเถระที่ได้ช่วยเหลือเมื่อครั้งหนีศึกหมีพ ครั้นเมื่อครองราชย์ จึงได้สร้างอภัยคีรีวิหารถวาย และทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองต่อมา

พระสงฆ์ฝ่ายมหาวีหาร ได้กล่าวโทษติสสเถระว่า คลุกคลีอยู่กับคฤหัสถ์ จึงไม่ยอมรับเป็นพวกเดียวกัน ฉะนั้น พระสงฆ์จึงแตกแยกกันเป็น 2 ฝ่าย รังเกียจกัน และไม่ยอมทำอุโบสถสังฆกรรมร่วมกัน

พระพุทธัตตเถระ กับพระมหาติสสเถระ เห็นว่า พระพุทธศาสนาจะเสื่อมทรามลง จึงได้ประชุมสงฆ์ 1,000 รูป ทำสังคายนาพระธรรมวินัย ณ มหาวีหาร มีพระพุทธัตตเถระเป็นประธาน พระมหาติสสเถระเป็นผู้วิสันนา พระเจ้าวัฏฏคามณีนอกัย เป็นองค์ศาสนูปถัมภก ทำอยู่ 1 ปี จึงสำเร็จ และได้จารึกพระไตรปิฎกเป็นอักษรลงในใบลานเป็นครั้งแรก

ณัฐสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 6)

พระพุทธโฆชะ เป็นบุตรพราหมณ์ มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงยอมตนเป็นศิษย์ของพระเวตเถระ และได้ศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉาน สามารถแต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้หลายคัมภีร์ ท่านเวตเถระจึงใช้ให้พระพุทธโฆชะไปแปลพระไตรปิฎกฉบับสิงหพในลังกา ท่านไปถึงในปี พ.ศ. 956 ตรงกับรัชกาลพระเจ้ามหันตม ได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถา

(คำอธิบายพระไตรปิฎก) จากภาษาสิงหฬเป็นภาษาบาลี และแต่งคัมภีร์เป็นภาษามคธอีกหลายคัมภีร์
คัมภีร์ที่มีชื่อเสียง คือ คัมภีร์วิสุทธิมรรค

สัตตมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 7)

ลังกาทกอยู่ในอำนาจของพวกทมิฬ พระพุทธศาสนาจึงเสื่อมลงตามลำดับในปี พ.ศ. 1614
พระเจ้าวิชัยพาหุศิริสังฆโพธิ์มีชัยพวกทมิฬ จึงได้กอบกู้พระพุทธศาสนาให้เจริญเหมือนเดิม แต่
หาพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นผู้บริสุทธิ์ ในสมณวงศ์สักรูปเดียวก็ไม่มี จึงส่งราชทูตไปขอพระสงฆ์จากพม่า ได้
20 รูป ในรัชกาลพระเจ้าอนรุท (อโนรธา มังช่อ)

พ.ศ. 1720 พระเจ้าปรักกมพาหุ ได้รับสั่งให้ชุมนุมพระสงฆ์ กว่า 1,000 รูปมีพระกัสสป-
เถระ เป็นประธาน ได้รจนาคำอธิบายอรรถกถาพระไตรปิฎก เรียกว่า “ฎีกา” และได้รวมพระสงฆ์
นิกายต่าง ๆ เข้าเป็นนิกายเดียว การสังคายนาครั้งนี้เป็นมูลเหตุให้พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์
เข้าสู่ประเทศไทย

อัฐมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 8)

พวกทมิฬได้ครองราชสมบัติในลังกา มีราชธานีอยู่เมืองโปลินนะรุจะบุรี มีกษัตริย์ทรง
พระนามว่า กาลิงคิวิชัยพาหุ ขณะเดียวกันกษัตริย์ราชวงศ์สิงหฬอีกองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระ
เจ้าวิชัยพาหุที่ 1 ครองเมืองเป็นอิสระอยู่ที่แคว้นมายารัฐ พระองค์เกรงว่า พระไตรปิฎกจะคลาด
เคลื่อนเสื่อมสูญ จึงสั่งให้ชุมนุมสงฆ์ทำสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นที่วิชัยสุนทราราม มีพระมหาสังฆ-
วัคชิตเถระเป็นประธาน จัดทำเมื่อ พ.ศ. 1762

ในการสังคายนาครั้งนี้มีพระสงฆ์แยกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายคันถธุระ คือเรียนพระไตรปิฎก
เพื่อสืบอายุพระศาสนา ไม่ได้มุ่งบรรลุนิพพาน เรียกว่าพวก “คามวาสี” (ผู้อยู่บ้าน) คือ อยู่ใน
เมือง อีกพวกหนึ่งเป็นฝ่ายวิปัสสนาธุระ คือเรียนทางฝ่ายกัมมัฏฐาน ตัดกิเลสเพื่อบรรลุมรรคผลและ
นิพพาน เรียกว่า “วนวาสี” (ผู้อยู่ป่า) (ไทยเรียกกอรัญญวาสี) พระเจ้าวิชัยพาหุเกรงว่าพระสงฆ์
จะแตกแยกกัน จึงให้รวมทั้ง 2 พวก เป็นลัทธิเดียว

นวมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 9)

พ.ศ. 1809 พระเจ้าบัตเทติยปรักกมพาหุ ได้สร้างเมืองศิริวัฒนบุรี (เมืองแคนดี้ปัจจุบัน)
ขึ้นในมายารัฐ และยกกองทัพไปตีเมืองโปลินนะรุจะ จากทมิฬได้ พระองค์ได้ทะนุบำรุงพระพุทธ
ศาสนา และสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้น ได้อัญเชิญพระทันตธาตุ ซึ่งเคยประดิษฐานอยู่ที่เมณฑป
เชิงเขาสุภบรรพต ที่เมืองยพาลุละ มาประดิษฐานไว้ที่เมืองศิริวัฒนบุรี

ทศมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 10)

พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในลังกา และได้แผ่ขยายเข้ามา ในสมัยพระเจ้าติโลกราช
ปรากฏว่าพระไตรปิฎกมีข้อบกพร่องอยู่ พระองค์จึงอาราธนาพระธรรมทินนะเถระซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญ
พระไตรปิฎก เป็นประธานสงฆ์สอบสวน พระไตรปิฎกเมื่อ พ.ศ. 2020 ทำการสังคายนา ณวัดโพธาราม
ทำอยู่ 1 ปี จึงสำเร็จ

เอกาทสมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 11)

เมื่อพระเจ้าตากสิน ได้กอบกู้เอกราชจากพม่าได้แล้ว จึงได้ทรงอาราธนาพระเถรานุเถระ
ผู้เชี่ยวชาญในพระพุทธวจนะ มาประชุมกัน ณ วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆัง) ให้รวบรวมพระไตร
ปิฎกซึ่งได้กระจัดกระจายกันเข้าเป็นหมวดหมู่ แล้วคัดลอกเป็นแบบแผนบริบูรณ์ขึ้น

ทวาทสมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 12)

เมื่อสิ้นสุดสมัยกรุงธนบุรีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงย้ายนคร
หลวงจากกรุงธนบุรี มาสร้างพระนครใหม่ และได้ทรงอาราธนาพระสังฆราชวัดอัมรินทร์ พร้อมด้วย
ราชบัณฑิต ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญ แดกฉานในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา มาประชุมกันสอบพระ
ไตรปิฎกที่วัดมหาธาตุจนครบบริบูรณ์ แล้วจึงนำไปประดิษฐานไว้ที่หอมนเฑียรธรรม ในพระบรม
มหาราชวัง

เตรสมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 13)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง
ยิ่ง ในปี พ.ศ. 2436 พระองค์ได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งทรงดำรง
ตำแหน่งเป็นมหาสังฆปริณายกในเวลานั้น พร้อมด้วยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ
วโรรส (ครั้งยังเป็นกรมหมื่น) ให้เป็นประธานสอบทานพระไตรปิฎก และให้ตีพิมพ์เป็นอักษรไทย
จำนวน 1,000 จบ นับเป็นครั้งแรกที่ได้จารึกพระไตรปิฎกเป็นอักษรไทย

จุกทสมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 14)

ปี พ.ศ. 2473 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช
กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ผู้ดำรงตำแหน่งมหาสังฆปริณายกในสมัยนั้น พร้อมด้วยพระมหาเถรานุเถระ
ผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก ประชุมสังคายนาสอบทานพระไตรปิฎกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสังคายนาไว้ ให้ทำเป็นหลักฐานถูกต้อง และได้ทรงพระราชทานพระราชทรัพย์
สร้างพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ใหม่จำนวน 1,500 จบ 1 จบมี 45 เล่ม แล้วทรงแจกจ่ายไปตามวัดต่างๆ
ทั้งในพระนครและต่างจังหวัด ได้โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ และประชาชนโดยเสด็จพระราชกุศล
สร้างพระไตรปิฎกไว้อีกมากมาย

เนื้อหาของพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกที่เรามีอยู่เป็นหนังสือ 45 เล่ม แบ่งเป็น

1. พระวินัยปิฎก	ตั้งแต่เล่ม	1—8	รวม 8 เล่ม
2. พระสุตตันตปิฎก	ตั้งแต่เล่ม	9—33	รวม 25 เล่ม
3. พระอภิธรรมปิฎก	ตั้งแต่เล่ม	34—45	รวม 12 เล่ม

1. พระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎก แบ่งเป็นหมวดใหญ่ ๆ 5 หมวด คือ

1. มหาวิภังค์	2 เล่ม
2. ภิกขุณีวิภังค์	1 เล่ม
3. มหาวรรค	2 เล่ม
4. จุลวรรค	2 เล่ม
5. ปรีวาร	1 เล่ม

เล่ม 1—2 เรียกว่า *มหาวิภังค์* หรือ *ภิกขุวิภังค์* ว่าด้วยศีล 227 ข้อ ของพระภิกษุ

เล่ม 1 แสดงความเป็นมาแห่งการบัญญัติสิกขาบท ว่าด้วยอาบัติปราชิก 4 สังฆาทิเสส 13 อนิยต 2 รวมเป็น 19 ข้อ รวมเป็นกัณฑ์ใหญ่ได้ 7 กัณฑ์

เล่ม 2 เนื้อความสืบเนื่องมาจากเล่ม 1 ว่าด้วยอาบัติของภิกษุต่อจากที่กล่าวแล้ว แบ่งเนื้อความ เล่มที่ 2 นี้ออกเป็นหมวด ๆ 4 หมวด และมีธรรมสำหรับระงับอธิกรณ์ต่อท้าย ธรรมสำหรับ ระงับอธิกรณ์นี้ เป็นข้อความสั้น ๆ และเป็นธรรม 7 ประการ

เล่ม 3 เรียกว่า *ภิกขุณีวิภังค์* ว่าด้วยศีลของนางภิกษุณี 311 ข้อ ซึ่งจะต้องสวดในที่ประชุมของ ภิกษุณีทุกกึ่งเดือนเช่นเดียวกับภิกษุ ศีลของภิกษุณีแท้ ๆ นั้นมีเพียง 130 ข้อ ส่วนอีก 181 ข้อ นั้น เป็นข้อรวมใช้กัน ได้ กับภิกษุ

ภิกษุณีวิภังค์ แบ่งเป็น 7 หัวข้อใหญ่

เล่ม 4 เรียกว่า *มหาวรรค* บรรจุข้อความมากถึง 2 เล่ม พระไตรปิฎก เฉพาะเล่ม 4 แบ่งเป็น หมวดหรือตอนที่สำคัญ เรียกว่า *ขันธกะ* มี 4 ขันธกะ (4 ตอน) ว่าด้วยเหตุการณ์ตั้งแต่ ตรีสิริปฐมเทศนา การแสดงธรรมของพระศาสดาในที่ต่าง ๆ (เช่นตอนโปรดพระเจ้าพิมพิสาร พระสารีบุตร พระโมคคัลลาน์ ฯลฯ) ประวัติการบวชในพระพุทธศาสนา ผู้ควรให้บวช การอบรมคนนอกศาสนา ก่อนให้บวช การบวชสามเณร การสวดปาติโมกข์ การสมมติสีมา การจำพรรษา ปวารณา (การอนุญาตให้ภิกษุอื่นตักเตือน) ฯลฯ

- เล่ม 5 มหาวรรค เนื้อความต่อจากเล่ม 4 มี 6 ชั้นชกะ จึงรวมมหาวรรค 2 เล่มมี 10 ชั้นชกะ มีเนื้อความสำคัญตามชั้นชกะต่าง ๆ โดยสังเขป เช่น เล่าประวัติของพระสาวกองค์หนึ่งเท้าแตก พระศาสดาทรงอนุญาตให้ ใช้รองเท้าหญ้าชั้นเดียวได้ และห้ามวัสดุหลายอย่างทำรองเท้า ว่าด้วยยาต่าง ๆ การขออนุญาตฆ่าตัด เรื่องอาหารและน้ำดื่ม ว่าด้วยเรื่องกฐิน เรื่องจีวร การลงโทษสงฆ์ การแตกสามัคคี และวิธีปรองดองสงฆ์ในทางวินัย เป็นต้น
- เล่ม 6 เรียกว่า จุลวรรค มี 4 ชั้นชกะ มีเนื้อเรื่องสำคัญสังเขป ดังนี้คือ ว่าด้วยวิธีการลงโทษ ซึ่งกล่าวแล้วในเล่ม 5 ยกมาขยายความเป็นข้อ ๆ กล่าวถึงวัตรปฏิบัติของสงฆ์ผู้อยู่ปริวาส 94 ข้อ เรื่องที่เกี่ยวกับการออกจากอาบัติสังฆาทิเสส และวิธีระงับอธิกรณ์ (โทษ) 7 อย่าง
- เล่ม 7 จุลวรรค มี 8 ชั้นชกะ ได้แก่หมวดที่ว่าด้วยเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ข้อปฏิบัติในเวลาอาบน้ำ เรื่องที่อยู่อาศัย เครื่องใช้ประจำและการก่อสร้าง เล่าเรื่องพระเวททัตคิดประทุษร้ายพระศาสดาไม่สำเร็จและอาเจียนเป็นโลหิต เรื่องการทำให้สงฆ์แตกกัน เรื่องข้อปฏิบัติต่าง ๆ 13 ข้อ (เช่น ข้อปฏิบัติของภิกษุผู้เป็นแขก และภิกษุเจ้าถิ่น ข้อปฏิบัติในโรงอาหาร ฯลฯ) การสวดปาติโมกข์ (เพราะภิกษุไม่บริสุทธิ์บ้นอยู่) เรื่องความเป็นมาของภิกษุณี เรื่องพระอรหันต์ 500 กระทำสังคายนา เป็นเหตุการณ์ภายหลังพุทธปรินิพพาน (การทำสังคายนาครั้งที่ 1) และเรื่องการทำสังคายนาครั้งที่ 2 พรรณนามูลเหตุและการดำเนินการ
- เล่ม 8 เรียกว่า ปริวาร เป็นเล่มสุดท้ายของพระวินัยปิฎก เป็นข้อความย่อย่ออันพระไตรปิฎก ตั้งแต่เล่ม 1 --- 7 ประมวลเรื่องสำคัญต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกไว้ 21 หัวข้อ

2. พระสุตตันตปิฎก

พระสุตตันตปิฎก แบ่งออกเป็น 5 นิกาย (หมวด) คือ

1. ทีฆนิกาย พวกพระสูตรที่ยืดยาว 3 เล่ม
2. มัชฌิมนิกาย พวกพระสูตรที่ปานกลาง 3 เล่ม
3. สังยุตตนิกาย พวกพระสูตรที่ประมวลเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับบุคคลนั้น ๆ สถานที่นั้น ๆ ไว้เป็นหมวด 5 เล่ม
4. อังคุตตรนิกาย พวกพระสูตรที่แจกธรรมเป็นข้อ ๆ เช่น พวก 1 ข้อ พวก 2 ข้อ พวก 3 ข้อ 5 เล่ม

5. ขุททกนิกาย พวกที่รวมพระสูตรหรือธรรมที่ปลีกย่อยเล็ก ๆ น้อย ๆ เล่ม 9 เล่ม 9, 10, 11 เรียกว่า *ขุททกนิกาย* รวมพระสูตรที่มีเนื้อความยืดยาว แบ่งออกเป็นหมวด เรียกว่า *วรรค* *วรรคละ* เล่ม

เล่ม 9 เรียกว่า *สัลขันธ์วรรค* วรรคนี้มักถือเอาชื่อพระสูตรต้นวรรค หรือบุคคลที่เป็นเหตุให้ตรัสพระสูตรนั้น แบ่งออกเป็น 13 สูตร

1. พรหมชาลสูตร พระองค์ตรัสถึงทิวทัศน์ต่าง ๆ ของสมณพราหมณ์มี 62 อย่าง แม้แต่พรหมก็ยังติดขัดอยู่
2. สามัญญผลสูตร ทรงปรารภพระเจ้าอชาตศัตรู ตรัสถึงผลของการเป็นสมณะ จนพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเลื่อมใส
3. อัมพภูตสูตร อัมพภูตมาณพสบสวนพระพุทธเจ้าตามตำรามหาปุริสลักษณะ ว่ามีลักษณะครบ 32 หรือไม่
4. โสณทัณฑสูตร แสดงลักษณะของศีลและปัญญา แก่โสณทัณฑพราหมณ์
5. กุฏทันทสูตร แสดงอาการบุชายัญญ์ของพระเจ้ามหาวิชิตราช
6. มหาลิสสูตร ทรงแสดงเรื่องสมาธิ ศีล ฌาน
7. ชาลิสสูตร ทรงแสดงธรรมแก่ปริพาชก ชื่อ มณฑิยะกับชาลิสะ
8. สีหนาทสูตร แสดงธรรมคล้ายเปล่งสีหนาทแก่อเจลกัสสป
9. โปฏฐปาทสูตร แสดงธรรมแก่โปฏฐปาทปริพาชก เรื่องโลกเที่ยง หรือไม่เที่ยง เรื่องอัตตาและอนัตตา
10. สุกสูตร พระอานนท์แสดงเรื่องบรรพชา ศีล ฯลฯ
11. เกวัญญสูตร แสดงเรื่องปาฏิหาริย์ 3 แก่ เกวัญญะ
12. โลหิจจสูตร แสดงถึงมิจฉาทิฐิ
13. เตวิชชสูตร แสดงทางให้ถึงพรหมโลก

เล่ม 10 เรียกว่า *มหาวรรค* แบ่งออกเป็น 10 สูตร

1. มหาปทานสูตร แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าในอดีต
2. มหานิทานสูตร แสดงปฏิจสุมุปาทและเหตุแห่งธรรมทั้งหลาย
3. มหาปรินิพพานสูตร แสดงเรื่องปรินิพพานของพระองค์
4. มหาสุทฺธสนสูตร แสดงแก่พระอานนท์เรื่องเมืองกุสินารา
5. ชนวสภสูตร แสดงเรื่องคติของสัตว์ว่าเป็นไปต่าง ๆ กัน

6. มหาโควินทสูตร แสดงเรื่องมหาโควินทพราหมณ์กับเจ้าชายเวณ
7. มหาสมัยสูตร แสดงเรื่องพวักขัและเทวดามาชุมนุมกันที่ป่ามหาวัน
8. สักกปัญหาสูตร แสดงเรื่องท้าวสักกเทวราชลงมาเฝ้า
9. มหาสติปัฏฐานสูตร แสดงสติปัฏฐาน 4
10. ปายาสีราชัญญสูตร พระควัมปติเล่าเรื่องเทวดาแก่มนุษย์

เล่ม 11 เรียกว่า ปาฏิภววรรค มีอยู่ 11 สูตร

1. ปาฏิภวสูตร แสดงอุเทนเจดีย์ โคตมกเจดีย์ สัตตัมพเจดีย์ และพหูปัตตกเจดีย์
2. อุทุมพริกสูตร ตอบปัญหาพวกปริพาชก
3. จักกวัตติสูตร แสดงแก่พระภิกษุให้มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่ง เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ และสมบัติพระเจ้าจักรพรรดิ
4. อัคคัญญสูตร แสดงแก่พวกพราหมณ์ว่า วรรณะใดก็ตาม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เมื่อถึงอรหัตตผลแล้ว ย่อมเป็นผู้ประเสริฐสุด
5. สัมปสาทนียสูตร พระสารีบุตรกราบทูลว่ามีความเลื่อมใสในพระพุทธองค์
6. ปาสาทิกสูตร แสดงธรรมวินัยนำเลื่อมใส เป็นเหตุให้ตั้งอยู่ได้นาน
7. ลักขณสูตร แสดงมหาปริสลักษณะ 32 พร้อมทั้งบุพพกรรมที่จะให้ได้ลักษณะนั้น ๆ
8. สิงคาลกสูตร แสดงทิศทั้ง 6 ที่เกี่ยวข้องกับบุคคล
9. อาฏานาถียสูตร ตรัสเล่าความเป็นมาของอาฏานาถียสูตร
10. สังคีตสูตร กล่าวสังคีตร้อยกรองพระธรรมเป็นหมวด ๆ
11. ทสุตตรสูตร พระสารีบุตรแสดงธรรมเป็นหมวด ๆ

เล่ม 12, 13, 14 เรียกว่า มัชฌิมนิกาย มี 3 เล่ม คือเล่ม 12 มูลปัณณาสก์ เล่ม 13 มัชฌิมปัณณาสก์ เล่ม 14 อุปปัณณาสก์ ที่เรียกว่า ปัณณาสก์ แปลว่า หมวด 50 คือมี 50 สูตร ปัณณาสก์ แบ่งเป็นตอน ๆ เรียกว่า วรรค มีวรรคละ 10 สูตร มี 12 สูตร อยู่วรรคเดียว คือในเล่ม 14 พระสูตรในมัชฌิมนิกาย มี 152 สูตร

เล่ม 12 เรียกว่า มูลปัณณาสก์ แบ่งเป็น 5 วรรค ๆ ละ 10 สูตร

(มูลปริยายวรรค)

1. มูลปริยายสูตร แสดงความรู้ในเหตุ 4 ของปุถุชนและของพระอริยะต่างกัน
2. สัพพาสวสังวรสูตร แสดงถึงอัสวะทั้งปวงที่ควรละ
3. ธัมมทายาทสูตร ตรัสให้พระภิกษุเป็นธรรมทายาทรับมรดกธรรมของพระองค์

4. ภยเภทวสุตฺร ตฺรัสถิงอกุสฺลและวิชา 3 ประการ
5. อนนังคณสุตฺร ตฺรัสถิงกิเลส
6. อากังเขยยสุตฺร แสดงว่าถ้าภิกษุจะเป็นที่เคารพ ก็พึงรักษาศีลให้บริบูรณ์
7. วัตถุปมสุตฺร ทรงเปรียบเทียบจิตที่เศร้าหมองและไม่เศร้าหมองด้วยผ้า
8. สัลเลขสุตฺร แสดงการปฏิบัติขัดเกลาแก่พระมหาจุนทะ
9. สัมมาทิฏฐิสุตฺร พระสารีบุตรแสดงสัมมาทิฏฐิแก่พวกภิกษุ
10. สติบัญญัติสุตฺร แสดงสติบัญญัติ 4

(สีหนาทวรรค)

11. จุฬสีหนาทสุตฺร แสดงสมณะ 4 พวก
12. มหาสีหนาทสุตฺร แสดงพลญาณ 10 เวสาร์ชชญาณ 4 พรหมจรรย์ 4
13. มหาทุกขกัณฑ์สุตฺร แสดงเหตุแห่งทุกข์แก่พวกภิกษุ
14. จุฬทุกขกัณฑ์สุตฺร ตฺรัสถแก่ท้าวมหานามสากยะถึงเหตุแห่งทุกข์
15. อนุমানสุตฺร พระมหาโมคคัลลานะ แสดงแก่ภิกษุเรื่องการพิจารณาธรรมในตน
16. เจโตขีลสุตฺร ตฺรัสถถึงตะปูที่ตรึงใจสัตว์ 5 อย่าง
17. วนปัตถลสุตฺร แสดงถึงผู้อาศัยป่าว่า อย่างไรบรรลุมรรคพิเศษ อย่างไรไม่บรรลุมรรค
18. มรุตปิณฑิกสุตฺร แสดงธรรมย่อๆ พระมหาภิกษุจายนะอธิบายต่อไปอย่างพิสดาร
19. เทวธาวิตักกสุตฺร แสดงแยกวิตกเป็น 2 พวก คือ กุศล อกุศล
20. วิตักกสันฐานสุตฺร ตฺรัสถถึงวิธีหยุดวิตก

(โอปัมมวรรค)

21. กกจูปมสุตฺร แสดงธรรมเปรียบด้วยเลื่อย
22. อลคัททูปมสุตฺร แสดงโทษแห่งกามเปรียบด้วยงูพิษ
23. วัมมิกสุตฺร แก่เทียบธรรมกับจอมปลวก
24. รตวินีตสุตฺร พระปุนณมนันตานีบุตร สนทนากับพระสารีบุตรถึงวิสุทธ 7 เทียบด้วยรถ 7 ผลัด
25. นิวาปสุตฺร แสดงกามคุณ คือเหยื่อที่ทำให้สัตว์มัวเมา
26. ปาสราสิสุตฺร แสดงปริเยสนา 2
27. จุฬหัตถิปโทปมสุตฺร แสดงธรรมแก่พราหมณ์ชานูสโสนิ

28. มหาหัตถิปโทปมสูตร พระสารีบุตร สรุปรธรรมทั้งหมดลงในอริยสัจ
29. มหาสารโโรปมสูตร แสดงถึงบุคคลที่แสวงหาแก่นธรรม
30. จุฬสารโโรปมสูตร แสดงธรรมแก่ปัจเจกโคจรพราหมณ์ เรื่องเปรียบเทียบธรรมด้วยไม้แก่น

(มหายมกวรรค)

31. จุฬโคสังคสาลสูตร สรรเสริญพระอนุรุทธะ พระนันทิยะ พระกิมิละ อยู่ในป่ามีความสามัคคี มีน้ำใจเป็นอันเดียวกัน
32. มหาโคสังคสาลสูตร พระสาวกสนทนาธรรมกัน
33. มหาโคपालสูตร เปรียบภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยองค์คุณ 11 เหมือนนายโคบาล
34. จุฬโคपालสูตร เปรียบผู้ปฏิบัติธรรมกับนายโคบาล
35. จุฬสัจจกสูตร สัจจกนิครนถ์ถามพระอัสสชิว่าพระพุทธเจ้าสอนอะไรมาก
36. มหาสัจจกสูตร สัจจกนิครนถ์ ถามเรื่องกายภาวนาและจิตภาวนา
37. จุฬตันหาสังขยสูตร แสดงการพิจารณาเวทนาโดยลำดับจนเป็นเหตุให้สิ้นตัณหา แก่ท้าวสักกะผู้มาถาม
38. มหาตันหาสังขยสูตร แสดงการอุปติแห่งวิญญาณ
39. มหาอัสสปฺรสูตร แสดงธรรมที่ทำให้เป็นสมณะ
40. จุฬอัสสปฺรสูตร แสดงสามจีปฏิบัติ (ผู้ปฏิบัติสมควร)

(จุฬยมกวรรค)

41. สาลยสูตร ชาวบ้านสาละทูลถามเรื่องคติของสัตว์
42. เวยฺยชกสูตร แสดงธรรมแก่ชาวเมืองเวรัญชา
43. มหาเวทลลสูตร พระสารีบุตรแสดงแก่พระมหาโกฏฐิตะ
44. จุฬเวทลลสูตร นางธรรมทินนาเถรี แก้ปัญหาของวิสาขะอุบาสก
45. จุฬธรรมสมათานสูตร แสดงธรรมสมათาน 4 (การประพาศิธรรม)
46. มหาธรรมสมათานสูตร แสดงเหมือนสูตรก่อนแต่พิสดารกว่า
47. วิมมังกสูตร แสดงวิธีสอบสวนพิจารณาธรรมว่ามีหรือไม่มี
48. โกสัมพียสูตร แสดงสาราณียธรรม
49. พรหมนิมิตตนสูตร ตรัสเล่าเรื่องพระองค์ทรงทราบนภภาพรหม
50. มารตฺตฺชนียสูตร เรื่องพระโมคคัลลานะสํทักมาร

เล่ม 13 เรียกว่า มัชฌิมปิฎก มีอยู่ 5 วรรค รวม 50 สูตร

(คหปติวรรค)

1. กัณฑ์รสสูตร แสดงธรรมเรื่องบุคคล 4 จำพวก
2. อัญจนาคกรสูตร พระอานนท์แสดงธรรมแก่คฤหบดี
3. เศษปฏิปทาสูตร พระอานนท์แสดงเรื่องปฏิปทาของพระเสขะแก่มหานามคากยะ
4. โปตลียสูตร แสดงธรรมของคหบดี 8 อย่าง
5. ชิวกสูตร ตรัสเรื่องภิกษุแม้ฉันเนื้อก็ไม่ใช้อำนวยปาณาติบาต
6. อุปาลิวาสสูตร แสดงธรรมทรมานอุปาลิลูกศิษย์ของนิครนถนาฏบุตร
7. กุกกุโรวาสสูตร แสดงเรื่องกุกกุรวัดต์ว่า เมื่อถือธรรมนิยมอย่างสุนัข ก็มีคติอย่างสุนัข
8. อภัยราชกุมารสูตร ตรัสถึงวาจาที่ควรกล่าวและไม่ควรกล่าวแก่กุมารนั้น
9. พหุเวทนิยสูตร พระอุปาลีแสดงเวทนา 3 แก่นายช่างไม้
10. อปัณณกสูตร แสดงทิวติต่าง ๆ ของสมณพราหมณ์บางพวกแก่ชาวบ้านสาละ

(ภิกขุวรรค)

11. จูฬราหูโลวาสสูตร ทรงโอวาทพระราหูในเรื่องมุสาวาท
12. มหาราหูโลวาสสูตร ทรงโอวาทพระราหูในอนาปานสติและธาตุ
13. จูฬมาลุงกโยวาสสูตร แสดงถึงเรื่องพระองค์ไม่ทรงพยากรณ์เรื่องโลกเที่ยงและไม่เที่ยง
14. มหามาลุงกโยวาสสูตร ทรงโอวาทแก่พระมาลุงกยะ เรื่องสังโยชน์
15. กัณฑ์ทาลิสสูตร แสดงถึงการฉันอาหารหนเดียวว่ามีอาหารน้อย
16. สทุกโกปมสูตร แสดงถึงวิกาล แม้ในกลางวัน (หลังเที่ยง) ภิกษุไม่ควรฉันอาหาร
17. จาตุมสูตร แสดงอันตรรายของภิกษุ 4 อย่าง
18. นพกปานสูตร ตรัสถึงความอยู่ผาสุกของบริษัท 4
19. โคลิสถานิสูตร ภิกษุผู้อยู่ป่าก็ควรเคารพในสงฆ์ ไม่ควรอยู่โดยเสรี
20. กิฎาคริสูตร ตีเตียนการตีความหมายคำว่า วิกาล ว่า เฉพาะกลางคืน แล้วฉันอาหารเวลาเย็น

(ปริพพาชกวรรค)

21. จูฬวัจนโคตตสูตร แสดงถึงว่าคฤหัสถ์ยังไม่ละสังโยชน์ก็ไปสวรรค์ได้
22. อัคคิวัจนโคตตสูตร ตรัสเรื่องโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง
23. มหาวัจจนโคตตสูตร แสดงกุศล อกุศล

24. ที่มนขสูตร ตวิสแก้ที่มนขที่ธาสูกรชาดา
25. มาคณทียสูตร แสดงเรื่องโทษของกาม
26. สันทกสูตร พระอานนท์แสดงเรื่องการประพาศิพรหมจรรย์แก้สันทกปริพพาชก
27. มหาสกุหลทายีสูตร แสดงธรรมที่ทำให้มีผู้ยำเกรงเคารพนับถือ
28. สมณมุนทิกสูตร แสดงเสชาเสขภูมิแก่นายช่างไม้
29. จุฬสกุหลทายีสูตร แสดงธรรมคล้ายกับสูตรที่ 27
30. เวณสสูตร แสดงธรรมแก้ความเข้าใจผิดของเวณสปริพพาชกในเรื่อง วรรณะ

(ภขสูตร)

31. ขฎิการสูตร แสดงถึงพระองค์เป็นโชติपालมาณพ กับ ขฎิการอุบาสกในกัศสปพุทธกาล
32. วัฏฐุปาลสูตร แสดงประวัติของพระวัฏฐุปาลเถระ
33. มมหเทวสูตร ตวิสเล่าเรื่องเมืองมิถิลา เคยมีพระราชาทรงสละราชสมบัติออกผนวช
34. มธุรสสูตร พระมหากัจจายนะแสดงแก่พระเจ้ามธุรสวันตีบุตร เรื่องความไม่ต่าง 5 อย่าง แห่งวรรณะ 4 เหล่า
35. โภชราชกุมารสูตร แสดงปธานียังคะ 5 อย่าง แก่โภชราชกุมาร
36. อังคลิมาลสูตร แสดงประวัติของอังคลิมาล
37. ปิยชาติกสูตร แสดงว่าความโศกเกิดจากของรัก
38. พาหิตยสูตร พระอานนท์แสดงแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล เรื่องกายสมาจาร วจีสมาจาร นโมสมาจาร
39. รัมมเจตยสูตร เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปในวิหาร มีภิกษุจำนวนมากแต่เงียบไม่พลุกล่าน จึงเลื่อมใสในพระพุทธเจ้ายิ่ง
40. กัณณกัตถลสูตร แสดงวรรณะ 4 และเรื่องวิฑูทกะ

(พราหมณวรรค)

41. พรหมายุสูตร แสดงธรรมแก่พราหมณ์ พรหมายุและอุตตรมาณพศิษย์
42. เสลสูตร เสลพราหมณ์เลื่อมใสพระพุทธเจ้าและขอบรรพชา
43. อัศสลายนสูตร แสดงเรื่องวรรณะ แก่ อัศสลายนมาณพ
44. โฆฏมุขสูตร พระอุเทน แสดงธรรมแก่โฆฏมุขพราหมณ์ เรื่องบุคคล 4 จำพวก
45. จังกีสสูตร แสดงธรรมมีอุปการะมาก
46. เอสุการีสสูตร แสดงข้อปฏิบัติเปรียบเทียบวรรณะ 4

47. ฌัญญานิสุตฺร พระสารีบุตรได้ตอบกับฌัญญานิปราหมณ์ เรื่องความประพฤติธรรม และประพฤติอธรรม
48. วาเสฏฐสูตฺร แสดงว่ารูปร่างสำเร็จมาแต่ชาติ คนประเสริฐเพราะการกระทำ
49. สุกฺกสูตฺร ตรัสถึงการปฏิบัติไม่ดี จะเป็นเหตุให้สดีหรือบรรพชิตก็ตาม จะให้กุศลธรรม สมบูรณ์ไม่ได้ ถ้าปฏิบัติดีจะเป็นเหตุให้สดีหรือบรรพชิตก็ตาม ย่อมให้กุศลธรรมสมบูรณ์
50. สคารวสูตฺร ตรัสเล่าเรื่องตั้งแต่พระองค์เสด็จออกผนวชจนถึงบรรลุลวิชา 3 แก่ สคารวมาณพ

เล่ม 14 เรียกว่า *อุปรินันตาสกั* มี 52 สูตฺร แบ่งเป็น 5 วรรค

(เทวทหวรรค)

1. เทวทหสูตฺร เล่าเรื่องพระองค์ได้ตอบกับนิครนถ์และเรื่องสีลขันธ
2. บัญญัติตยสูตฺร แสดงทักขุวิญญูของสมณพราหมณ์ ภายนอกเป็นหมวดละ 3 รวม 5 ครั้งจึง เรียกว่าบัญญัติตยะ
3. กินติสูตฺร ตรัสให้ภิกษุทั้งหลายมีความสามัคคีกันปฏิบัติตามอภิญญาเทศิตธรรม ได้แก่ โพธิวัชชยธรรม 37 ประการ
4. สามคามสูตฺร แสดงมูลเหตุแห่งวิวาท 6 อย่าง
5. สุนักขัตตสูตฺร ตรัสเหตุแห่งความพยากรณ์พระอรหัตตผลแก่สุนักขัตตติจฉวี
6. อาเนญชสัปปายสูตฺร แสดงปฏิบัติ ตั้งแต่การพิจารณาให้เห็นโทษของกามคุณจน ละอกุศลธรรมขึ้นไปตามลำดับ
7. คณกโมคคัลลานสูตฺร แสดงอนุบุพพปฏิบัติโดยลำดับ ตั้งแต่สีลสังวร อินทริยสังวร ไปจนถึงนิพพาน
8. โคปกโมคคัลลานสูตฺร พระอานนท์แสดงเรื่องสัมปสาทนียธรรมภายหลังพุทธปรินิพพาน แล้ว
9. มหาปุณณมสูตฺร แก่ปัญหาของภิกษุหนึ่งรูปเรื่องขันธ 5 กับอุปาทานในวันเพ็ญ
10. จุฬปุณณมสูตฺร แสดงสัตบุรุษและอสัตบุรุษ แก่พวกภิกษุในวันเพ็ญ

(อนุปทวรรค)

11. อนุปทสูตฺร สรรเสริญพระสารีบุตรว่า เป็นบัณฑิตเป็นผู้มีปัญญา
12. ฉวิโสธนสูตฺร แสดงวิธีสอบสวนเรื่องผู้ปฏิญญาพระอรหัตตผลว่า อย่างไรควรเชื่อ อย่างไรไม่ควรเชื่อ
13. สัปปริสสูตฺร แสดงสัปปริสธรรม และอสัปปริสธรรม

14. เสวตีพพาเสวตีพพสูตร แสดงธรรมที่ควรเสพ และธรรมที่ไม่ควรเสพ
15. พนุชาตสูตร แสดงว่า ภัยอุบัติหะอุปัสตคะต่าง ๆ ย่อมเกิดแก่คนพาล หากเกิดกับบัณฑิตไม่
16. อีสึคิลิสูตร ตรัสเรื่องภูเขาอีสึคิลิ
17. มหาจัตตารีสกสูตร แสดงสัมมาสมาธิว่า ประกอบด้วยมรรคอีก 7 ข้อข้างต้น และสัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้าของมรรคอื่น ๆ
18. อานาปานสติสูตร ตรัสเรื่องอานาปานสติว่าเมื่อบำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้ว เชื่อว่าบำเพ็ญสติปัฏฐาน 4 โภชณงค์ 7 และให้ได้วิชาวิมุตติโดยลำดับ
19. กายคตาสติสูตร แสดงกายคตาสติอย่างพิสดารพร้อมทั้งอานิสงส์
20. สังขารุปัตติสูตร แสดงธรรมบังเกิดแห่งสังขาร

(สุญญตวรรค)

21. จุฬสุญญตสูตร แสดงสุญญตสัญญา คือความสำคัญหมายว่าว่าง ว่าศูนย์
22. มหาสุญญตสูตร แสดงสุญญตสัญญา อีกนัยหนึ่ง
23. อัจฉริยัพภุตธัมมสูตร พระอานนท์กราบทูลเหตุอัศจรรย์ เกี่ยวกับพระองค์ตั้งแต่เสด็จลงสู่ครุฑฯ พระองค์ตรัสเพิ่มเติมถึงอัศจรรย์แห่งคุณธรรมของพระองค์
24. พักกุลัจฉริยัพภุตสูตร อเจลกัสสปชมความอัศจรรย์ของพระพักุลเถระ
25. ทันทภูมิมสูตร แสดงภูมิของผู้ฝึกฝนแล้ว
26. ภูมิมสูตร แสดงอุปมาเรื่องการประพาศิพรหมจรรย์ 4 ข้อ
27. อนรุทธสูตร พระอนรุทธเถระแสดงอุปมาจนเจโตวิมุตติกับมหัคคตเจโตวิมุตติว่าต่างกัน
28. อุบัติกิลเลสสูตร แสดงอุบัติกิลเลส (เครื่องเศร้าหมองจิต)
29. พาลบัณฑิตสูตร แสดงลักษณะของคนพาลและของบัณฑิต
30. เทวทูตสูตร แสดงเทวทูต 5 อย่าง

(วิภังควรรค)

31. ภัทเทภรัตตสูตร แสดงเรื่องไม่ให้หนักถึงอดีต ไม่ให้หนักถึงอนาคต ให้เห็นแจ้งอยู่แต่สิ่งปัจจุบัน
32. อานันทภัทเทภรัตตสูตร พระอานนท์แสดงเนื้อความในสูตรที่ 31 โดยพิสดาร
33. มหาภิกขุจายนภัทเทภรัตตสูตร พระมหาภิกขุจายนะอธิบายเนื้อความภัทเทภรัตตคาถาอย่างพิสดาร
34. โลมสกังคิยสูตร พระโลมสกังคิยะ ถูกเทวดาถามภัทเทภรัตตคาถา จำไม่ได้กลับมาเฝ้าพุทธองค์

35. จูฬกัมมวิภังคสูตร แสดงกรรมแก่สุภมาณพ
36. มหากัมมวิภังคสูตร จำแนกกรรมพิสดารกว่าสูตรก่อน
37. สฬายตนวิภังคสูตร แจกอายุตนะ 6 สติบัญญัติ 3 ที่พระองค์บำเพ็ญอยู่และพระพุทธรเจ้าทรงฝึกคนควรฝึกให้ ไปสู่ทิศทั้ง 8
38. อุทเทสวิภังคสูตร แสดงธรรมย่อ ๆ พระมหากัจจายนะอธิบายให้พิสดาร
39. อรรถวิภังคสูตร แจกปฏิบัติที่ไม่มีข้าศึก
40. ธาตุวิภังคสูตร จำแนกธาตุพิสดาร
41. สัจจวิภังคสูตร พระสารีบุตรแจกอริยสัจ
42. ทักขินาวิภังคสูตร จำแนกลักษณะทาน ผู้รับและทักขินาวิสุทธิ 4

(สฬายตนวรรค)

43. อนาถปิณฑโกวาทสูตร อนาถปิณฑิกเศรษฐีเจ็บหนัก พระสารีบุตรให้โอวาทไม่ให้ยึดถืออายุตนะและธาตุ
44. ฉันโนวาทสูตร พระฉันนะอาพาธหนัก พระสารีบุตรให้โอวาทไม่ให้ยึดถืออายุตนะ
45. ปุณโณวาทสูตร ให้โอวาทพระปุณณะเรื่องอายุตนะ
46. นันทโกวาทสูตร พระนันทกะให้โอวาทภิกษุณี เรื่องอายุตนะโพชฌงค์
47. จูฬราหูโลวาทสูตร ให้โอวาทพระราหูลในอายุตนะแทนเบญจขันธ์ คล้ายความในอนันตตลัชฌณสูตร
48. ฉนิกกสูตร ตรัสถึงธรรม 6 หมวด 6 อย่าง มีอายุตนะ 6 เป็นต้น
49. สฬายตนวิภังคสูตร แสดงอายุตนะ 6 อย่างพิสดาร
50. นครวินเทยสูตร แสดงเรื่องผู้ติดและไม่ติดในอายุตนะแก่ชาวบ้านนครวินทะ
51. ปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร แสดงแก่พระสารีบุตรเรื่องพิจารณาธรรมต่างๆ และยังบิณฑบาตให้บริสุทธ์
52. อินทริยภาวนาสูตร พระองค์ตรัสถามอุตรมาณพเรื่องการอบรมอินทริย์

เล่ม 15, 16, 17, 18, 19 เรียกว่า *สังยุตตนิกาย* กล่าวเรื่องประมวลสถานที่บุคคล ธรรมต่าง ๆ ไว้เป็นหมวด เรียกว่า *สังยุตต์* หนึ่ง

เล่ม 15 เรียกว่า *สคาถวรรค* มีอยู่ 11 สังยุตต์ คือรวมเรื่องที่มีคาถาอยู่ 11 เรื่อง

1. เทวตาสังยุตต์ ประมวลคาถาเกี่ยวกับเทวดา
2. เทวปุตตสังยุตต์ ,, ,, เทพบุตร

3. โกลลสังยุตต์	„	„	พระเจ้าโกลล
4. มารสังยุตต์	„	„	มาร
5. ภิกขุณีสังยุตต์	„	„	ภิกขุณี
6. พรหมสังยุตต์	„	„	พรหม
7. พราหมณสังยุตต์	„	„	พราหมณ์
8. วังคีสสังยุตต์	„	„	พระวังคีสเถระ
9. วนสังยุตต์	„	„	ตรัสในป่า
10. ยักขสังยุตต์	„	„	ยักข
11. สักกสังยุตต์	„	„	ท้าวสักกะ

เล่ม 16 เรียกว่า *นิทานวรรค* มีอยู่ 9 สังยุตต์ ประมวลเรื่องที่เกี่ยวข้องกับธรรมที่เป็นต้นเหตุ

1. อภิสมยสังยุตต์ ประมวลเรื่องความวิรุทธวิเศษ
2. ชาติสังยุตต์ ประมวลเรื่องชาติ
3. อนมตคคสังยุตต์ ประมวลเรื่องสงสารวิญญู
4. กัสสปสังยุตต์ ประมวลเรื่องธรรมที่เกี่ยวกับพระมหากัสสป
5. ลากสักการสังยุตต์ ประมวลเรื่องลากสักการะ
6. ราหุลสังยุตต์ ประมวลเรื่องพระราหุล
7. ลักขณสังยุตต์ ประมวลเรื่องพระลักษณะกับพระโมคคัลลานะ เห็นสัตว์ผู้สวยงามทุกข
8. โอบิम्मสังยุตต์ ประมวลเรื่องข้อเปรียบเทียบธรรมต่าง ๆ
9. ภิกขุสังยุตต์ ประมวลเรื่องธรรมที่ตรัสแก่พระภิกษุ และที่พระสารีบุตรพระโมคคัลลานะสนทนากัน

เล่ม 17 *ขันธวารวรรค* มีอยู่ 13 สังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับขันธ 5 พร้อมทั้งธรรม และกิเลส ที่เกี่ยวเนื่องกับขันธ

1. ขันธสังยุตต์ ประมวลเรื่องขันธ
2. ราชสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระราชา
3. ทิฎฐิสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับทิฎฐิความเห็นในเบญจขันธ
4. โอกันตสังยุตต์ ประมวลเรื่องผู้ยังลงสู่ความทุกข์
5. อุปปาทสังยุตต์ ประมวลเรื่องความเกิดขึ้นแห่งธรรม
6. กิเลสสังยุตต์ ประมวลเรื่องกิเลส

7. สารีปุตตสังยุตต์	ประมวลเรื่องพระสารีบุตรเถระ
8. นาคสังยุตต์	ประมวลเรื่องกำเนิดแห่งนาค
9. สุปันณสังยุตต์	ประมวลเรื่องกำเนิดแห่งครุฑ
10. คันธัพพกายสังยุตต์	ประมวลเรื่องพวกคณธรรพ์
11. วลาหกสังยุตต์	ประมวลเรื่องฝน
12. วัจฉโคตตสังยุตต์	ประมวลเรื่องปริพพาชกชื่อวัจฉโคตร
13. สมาริสังยุตต์	ประมวลเรื่องสมาริและสมาบัติ

เล่ม 18 เรียกว่า *สหายตนวรรค* แบ่งเป็น 9 สังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับอายตนะ

1. เวทนาสังยุตต์	ประมวลเรื่องเกี่ยวกับเวทนา
2. มาณูคามสังยุตต์	ประมวลเรื่องเกี่ยวกับมาณูคาม
3. ชัมพูชาทกสังยุตต์	ประมวลเรื่องเกี่ยวกับชัมพูชาทกปริพพาชกสนทนากับพระสารีบุตร
4. สามันตทกสังยุตต์	ประมวลเรื่องเกี่ยวกับสามันตทกปริพพาชกถามพระสารีบุตร
5. โมคคัลลานสังยุตต์	ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระโมคคัลลานะ
6. จิตตคหปติสังยุตต์	ประมวลเรื่องเกี่ยวกับจิตตคฤหบดี
7. คามณีสังยุตต์	ประมวลเรื่องเกี่ยวกับนายบ้านชื่อจันทะ
8. อสังขตสังยุตต์	ประมวลเรื่องเกี่ยวกับอสังขตธรรมและทางให้ถึงอสังขตธรรม
9. อphyากตสังยุตต์	ประมวลเรื่องเกี่ยวกับเรื่องที่ไม่ทรงพยากรณ์

เล่ม 19 เรียกว่า *มหาวรรค* แบ่งเป็น 12 สังยุตต์ ประมวลเรื่องธรรมต่าง ๆ

1. มัคคสังยุตต์	ประมวลเรื่องมรรค
2. โพชฌังคสังยุตต์	ประมวลเรื่องโพชฌงค์
3. สติบัญญัติสังยุตต์	ประมวลเรื่องสติบัญญัติ
4. อินทริยสังยุตต์	ประมวลเรื่องอินทริย
5. สัมมปปธานสังยุตต์	ประมวลเรื่องสัมมปปธาน
6. พลสังยุตต์	ประมวลเรื่องพละ
7. อิทธิบาทสังยุตต์	ประมวลเรื่องอิทธิบาท
8. อนุรุทธสังยุตต์	ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระอนุรุทธะ
9. ฌานสังยุตต์	ประมวลเรื่องฌาน
10. อานาปานสังยุตต์	ประมวลเรื่องอานาปานสติ

11. โสดาบัตติสังยุตต์ ประมวลเรื่องพระโสดาบัน

12. สัจจสังยุตต์ ประมวลเรื่องอริยสัจ

เล่ม 20, 21, 22, 23, 24 เรียกว่า *อังคุตตรนิกาย* พวกพระสูตรที่แจกธรรมเป็นข้อ ๆ คือ พวก 1 ข้อ ก็จัดไว้หมู่หนึ่ง พวก 2 ข้อ ก็จัดไว้หมู่หนึ่งจนถึง 11 ข้อ จัดไว้หมู่หนึ่ง เรียกว่า *นิบาต*

เล่ม 20 มี *เอกนิบาต ทุกนิบาต และติกนิบาต*

เอกนิบาต แสดงธรรมหมวด 1 เช่น บุคคลที่เป็นเอกในโลก เอกหัตถะของพระสาวก
สาวิกา อุบาสก อุบาสิกา กล่าวถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเกิดพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกัน
2 องค์ไม่ได้ ฯลฯ

ทุกนิบาต แสดงธรรมหมวด 2 เช่น โทษ 2 อย่างคือ โทษในปัจจุบัน 1 โทษในสัมปราย
ภิกขพ 1 ความเพียร 2 อย่างที่เกิดมีได้โดยยาก เป็นต้น

ติกนิบาต แสดงธรรมหมวด 3 ที่นอน 3 อย่าง คือทักขิยาสน์ พรหมอาสาสน์ และอริย-
อาสาสน์ เป็นต้น

เล่ม 21 มี *จตุกกนิบาต* แสดงธรรมหมวด 4 เช่น อริยธรรม 4 คือศีล สมာธิ ปัญญา วิมุตติ
สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 เป็นต้น

เล่ม 22 มี *ปัญจกนิบาต* กับ *ฉกกนิบาต*

ปัญจกนิบาต แสดงธรรมหมวด 5 เช่น พละ 5 บุคคล 5 จำพวก ธรรม 5 อย่าง มหา-
สุบิน 5 เป็นต้น

ฉกกนิบาต แสดงธรรมหมวด 6 เช่น ธรรม 6 อารมณ 6 เป็นต้น

เล่ม 23 มี *สัตตกนิบาต อฏฐกนิบาต และนวกนิบาต*

สัตตกนิบาต แสดงธรรมหมวด 7 เช่น พละ 7 อริยทรัพย์ 7 นิตเทสวัตถุ 7 เป็นต้น

อฏฐกนิบาต แสดงธรรมหมวด 8 เช่น อานิสงส์แห่งเมตตา 8 เหตุที่ทำให้เกิดปัญญา 8
เป็นต้น

นวกนิบาต แสดงธรรมหมวด 9 เช่น ปฏิปทาที่อบรมโพธิปักขิยธรรม 9 พระชินาสพยอม
เป็นผู้ไม่สมควรประพตติล่วงฐานะ 9 อย่าง เป็นต้น

เล่ม 24 มี *ทสกนิบาต* กับ *เอกาทสกนิบาต*

ทสกนิบาต แสดงธรรมหมวด 10 เช่น อานิสงส์แห่งศีล 10 อย่าง ธรรมเป็นเครื่องอยู่
ของพระอริยะ 10 อย่าง กุศลกรรมบถ อกุศลกรรมบถ 10 เป็นต้น

เอกาทศกนิบาต แสดงธรรมหมวด 11 เช่น ธรรมควรรู้คือองค์ของนายโคบาล 11 ประตุ
แห่งอมตธรรม 11 เป็นต้น

เล่ม 25 รวม 9 เล่ม เรียกว่า *ขุททกนิกาย* เป็นพวกที่รวมพระสูตร หรือธรรมปลีกย่อยเล็ก ๆ
น้อย ๆ

เล่ม 25 มีเนื้อเรื่องกล่าวถึง

ขุททกปาฐ มี สรรณคมน์ สิกขาบท 10 ของสามเณร อากาธ 32 สามเณรปัญหา 10 ข้อ
มงคลสูตร รตนสูตร ติโรกฺขาทกัณท์ นิธิกัณท์ เมตตสูตร

ธัมมปท มีอยู่ 301 คาถา ว่าด้วยคาถาแสดงธรรม เป็นคู่ ดีกับไม่ดี เป็นต้น

อุทาน มีพระคาถาที่เป็นพุทธอุทานพร้อมทั้งนิทาน

อิตฺตวุตตะ แปลว่า ตรัสไว้แล้วอย่างนี้ จัดไว้เป็นนิบาต คือเอกนิบาต ทุกนิบาต ดิกนิบาต
และจตุกนิบาต มีคำในท้องเรื่องแจกธรรมเป็นหมวด ๆ รวมทั้งย้ายตรัสเป็นคาถา ซึ่งแปล
จากอังกุตตรนิกาย ที่ตอนย้ายไม่ได้รวมคาถา

สุตตนินิบาต เป็นที่รวมแห่งพระสูตรปลีกย่อย มีเนื้อความเป็นคาถาโดยมาก และประกอบ
ด้วยธรรมอันลึกซึ้ง

เล่ม 26 เนื้อเรื่องกล่าวถึง

วิมานวัตถุ เรื่องวิมานของเทพบุตร เทพธิดา *เปตวัตถุ* เรื่องเปรต แสงงบุญกรรมของตน
ว่าได้ทำบาปไว้อย่างไรบ้าง เสวยทุกข์อย่างไร มีรูปร่างอย่างไรจัดเป็นวรรคได้ 4 วรรค มี 51
เรื่อง *เดรคาถา* เป็นคำร้อยกรอง เป็นฉันท ซึ่งพระเถระทั้งหลายได้กล่าวไว้ จัดเป็นนิบาต
รวม 264 องค์ *เดรีคาถา* ก็เช่นเดียวกัน พระเถระได้กล่าวไว้ จัดเป็นนิบาต รวม 73 องค์

เล่ม 27, 28 เนื้อเรื่องกล่าวถึง ชาตก ซึ่งมีเฉพาะคาถา ทั้ง 2 เล่ม รวมคาถาชาตกทั้งหมด ชาตก
ที่เป็นพุทธพจน์นั้นเป็นเฉพาะคาถา (สำหรับเรื่องที่เป็นนิทานนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้
รจนเอาไว้ เรียกชาตกกฐกถา เป็นหนังสือ 10 เล่ม) ในพระไตรปิฎกจัดคาถาเป็นนิบาตคือ
จัดชาตกที่เป็นคาถาไว้เป็นหมวด ในเล่ม 27 ตั้งแต่เอกนิบาตถึงจัตตาสินีบาตมี 525
ชาตก ในเล่ม 28 มี ปัญญาสสังฺกฐิ—สัตตติ—อสีตนิบาตคือ หมวด 50—60—70—80
และมหานิบาต (ทศชาติ) มี 22 ชาตกคือ รวม 2 เล่ม มี 547 ชาตก

เล่ม 29,30 เล่ม 29 ชื่อ *มหานิทเทศ* เล่ม 30 ชื่อ *จุพนิทเทศ* ทั้ง 2 เล่ม นี้เป็นคำของพระสารี
บุตรเถระ อธิบายถึงความลึกซึ้งและเข้าใจยากในสุตตนินิบาตตอนท้ายเล่ม 25 บางสูตร ใน
เล่ม 29 มี 16 สูตร

ในเล่ม 30 ได้แก่คำถามและคำตอบในโสฬสปัญหา 16 สูตร พร้อมทั้งอธิบายท้องนิทาน
ตอนท้ายอธิบายชัคควิสาณสูตร รวมเป็น 17 สูตร

เล่ม 31 เป็นภษิตของพระสารีบุตร เรียกว่าปฏิสัมภิทามรรค อธิบายธรรมที่ยากให้เข้าใจง่ายขึ้น
ในเบื้องต้น ตั้งเป็นมัตติกาว่าด้วยญาณ 73 อย่าง แล้วอธิบายลักษณะของญาณนั้น ๆ และ
อธิบายธรรมอื่น ๆ เช่น

ทวิฐฐิกถา ว่าด้วยทวิฐฐิ

อานาปานกถา ว่าด้วยอานาปานะ การกำหนดลมหายใจ ฯลฯ

เล่ม 32,33 อปทานแปลว่า ข้ออ้าง คือเรื่องเล่า มีในเล่ม 32 และในต้นเล่ม 33 แสดงถึงบุพพกรรม
ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก ที่ได้ทรงปรารภนาพุทธภูมิ
ปรารภนาปัจเจกพุทธภูมิ สาวกภูมิ แล้วบำเพ็ญบารมีสร้างสมมาในแต่ละชาติ เล่ม 33 มี
คัมภีร์พุทธวงศ์ กับจริยาปฏิฎก

พระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรม เป็นคัมภีร์ที่แยกธรรมจากพระสูตรมารวมแต่ข้อธรรม แล้วอธิบายให้

พิสดารกว้างขวางออกโดยนัยอันวิจิตร

เล่ม 34 เรียกว่า ธรรมสังคณี

ขึ้นต้นด้วยมัตติกา เป็นแม่บท หมวด 3 มีอยู่ 22 ดิกะ จึงรวมเป็นธรรม 66 อย่าง
แล้วอธิบายลักษณะของธรรมนั้น ๆ

เล่ม 35 เรียกว่า วิภังค์

ขึ้นต้นด้วยการแจกชั้น 5 แล้วอธิบายไว้โดยพิสดาร เรียกว่า ชั้นวิภังค์ จากนั้น
จึงแจกธรรมอื่น ๆ ให้ชื่อตามธรรมนั้น ๆ คือ อายตนะวิภังค์ ธาตุวิภังค์ สัจวิภังค์
อินทริยวิภังค์ บัณฑิตวิภังค์ สติปัญญาวิภังค์ สัมมปธานวิภังค์ ปฏิสัมภิทาวิภังค์
ญาณวิภังค์...ชุกทกวัตตวิภังค์ ธรรมทวิภังค์ รวม 18 วิภังค์

เล่ม 36 เรียกว่า ธาตุกถา กับ บุคคลบัญญัติ

ในธาตุกถา แจกธรรมเป็นรูปชั้น ๆ ว่า สงเคราะห์ด้วยชั้นเท่า่นั้น ด้วยอายตนะ
เท่า่นั้น ด้วยธาตุเท่า่นั้น

บุคคลบัญญัติ ขึ้นต้นด้วยบัญญัติ 6 อย่างคือ บัญญัติชั้น อายตนะ ธาตุสัจจะ
อินทริย บุคคล บัญญัติ 5 อย่างข้างต้น มีพิสดารแล้วในวิภังค์ เล่มนี้แจกเฉพาะบุคคล
บัญญัติอย่างเดียว

เล่ม 37 เรียกว่า กดาวัตถุ

คือเรื่องต้อยคำที่ควรกล่าว กล่าวถึงธรรมข้อใด ก็เรียกชื่อตามธรรมข้อนั้น เช่น กล่าวบุคคล เรียกว่าบุคคลกถา ทั้งหมดมีอยู่ 219 คาถา

เล่ม 38,39 เรียกว่า ยมก

ทั้ง 2 เล่มนี้ เป็นคัมภีร์ ยมก แสดงธรรมที่ลึกซึ้งเป็นคู่ ๆ เล่ม 38 มี 7 ยมก คือ มุลยมก ชั้นธมมก อายตนยมก ธาตุยมก สัจจยมก สังขารยมก อนุสยยมก เล่ม 39 มี 3 ยมก คือ จิตตยมก ธรรมยมก อินทริยยมก

เล่ม 40—45 เรียกว่า ปฏฐานะ

ทั้ง 6 เล่ม เป็นคัมภีร์ปฏฐานะ เป็นคัมภีร์ละเอียดพิสดาร มีนัยะต่าง ๆ กัน แปลยาก เข้าใจยาก รวม 24 บัจจย อธิบายบัจจยทั้ง 24 นั้นให้พิสดารว่า เหตุใดแก่อะไร อารมณ์ใดแก่อะไร เป็นต้น

นิกายของพุทธศาสนา

จากการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 2 ทำให้เกิดการถือพระวินัยแตกต่างกันออกเป็น 2 นิกาย คือ

1. หินยาน หรือ เถรวาท เป็นนิกายที่ถือตนเองว่า ยึดมั่นอยู่ในคำสอนของพระพุทธองค์ ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาบันทึกพระธรรม พระพุทธศาสนาแบบหินยาน หรือเถรวาทได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ในลังกา พม่า ไทย กัมพูชา และลาว ซึ่งมีถิ่นฐานทางภูมิศาสตร์อยู่ทางใต้ จึงเรียกว่า นิกายฝ่ายใต้ (ทักษิณนิกาย)

2. มหายานหรือ อาจารย์วาท เป็นนิกายที่แตกแยกออกไปจากกลุ่มพุทธบริษัท เดิมใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบันทึกคำสอนต่าง ๆ ตามแนวพรตชนะของตน พระพุทธศาสนาแบบมหายานหรืออาจารย์วาทได้แพร่หลายไปในทิเบต เนปาล จีน มองโกเลีย เกาหลี ญี่ปุ่น และญี่ปุ่น ซึ่งมีถิ่นฐานทางภูมิศาสตร์อยู่ทางเหนือ จึงเรียกว่านิกายฝ่ายเหนือ (อุตฺรนิกาย)

ในบรรดาวรรณกรรมภาษาสันสกฤต ของนิกายมหายาน ที่มีชื่อเสียงได้แก่ คัมภีร์มหาวัศตุ คัมภีร์ลลิตวิสูตร และคัมภีร์พุทธจริต ซึ่งเป็นคัมภีร์บรรยายประวัติของพระพุทธองค์ไว้อย่างไพเราะสมลักษณะกวีนิพนธ์ทุกประการ หนังสือ “ประทีปแห่งทวีปเอเชีย” (Light of Asia) ของ Sir Edwin Arnold ซึ่งมีผู้นิยมอ่านกันทั่วโลก ก็ได้รับแรงบันดาลใจจากคัมภีร์พุทธจริต ของฝ่ายมหายานบรรดาพระสูตรต่าง ๆ ซึ่งแพร่หลายในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายานนั้น ที่สำคัญที่สุดได้แก่ “สัทธรรมปุณฑริกสูตร” ซึ่งยึดมั่นในแนวคำสอนว่า พระพุทธองค์ทรงสถิตสถาพร อยู่กับสัตว์

โลกชั่วกัลปาวสาน และทรงเป็นผู้ประทานวิมุกติภาพให้แก่ผู้ประพฤดีประพฤติชอบ
คัมภีร์ของนิกายมหายาน ซึ่งบันทึกพระธรรมวินัย เป็นภาษาสันสกฤต มีดังนี้
สันสกฤต (มหายาน)

ไตรปิฎก

1. วินัยปิฎก
2. สุตตปิฎก
3. อภิธรรมปิฎก
4. มหาวิสตุ
5. ลลิตวิสตร
6. อวทาน
7. จีรัต
8. มหาตมย
9. สโตตร
10. ธารณี
11. ตันตว²

วรรณกรรมบาลี

วรรณกรรมบาลี แบ่งออกได้หลายประเภท แล้วแต่ผู้จัดแบ่งจะนำไปอธิบายในแง่ใด เช่น อธิบายในเชิงการประพันธ์ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ คัชชะ (ร้อยแก้ว) บัชชะ (ร้อยกรอง) และ วิมิสสี (ระคนกัน) ถ้าอธิบายพุทธพจน์ ก็แบ่งเป็น 9 ส่วน คือ สุตตะ เคยยะ เป็นต้น ถ้าอธิบายเนื้อหาสาระของวรรณกรรมบาลีทั้งหมด ก็แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ วรรณกรรมบาลีสายธรรมวินัย และวรรณกรรมบาลีที่มีได้อยู่ในสายธรรมวินัย

1. วรรณกรรมสายธรรมวินัย ได้แก่พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นที่รวมของวจนะต่าง ๆ วินัย และการสาธกหรืออธิบายปัญหาทางปรัชญา ประกอบด้วย

ก. วินัยปิฎก คือ ระเบียบปฏิบัติของพระภิกษุ มี 5 นิกาย คือ อาทิกัมมิกะนิกาย (มหาวิภังค์) ปาจิตตียนิกาย (ภิกขุณีภังค์) มหาวรรคนิกาย จุลวรรคนิกาย และปริวารนิกาย

ข. สุตตันตปิฎก เป็นพุทธวจนะ บทธรรมอธิบาย ซาดกต่าง ๆ ประวัติพระอรหันต์ บางองค์ และกวีวจนะสั้น ๆ แบ่งออกเป็น 5 นิกาย คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังกยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย

² ฉลาก บุญตอช. ร.อ., ประวัติวรรณคดีบาลี ตอน ๒ (พระนคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2506), หน้า 35.

ค. อภิธรรมปิฎก เป็นเรื่องของธรรม และปรัชญา คือคำสอนชั้นสูงสุดมี 7 นิกาย คือ สังคณีนิกาย วิภังคนิกาย ธาตุถกานิกาย ปุคคลบัญญัตินิกาย กถาวัตถุนิกาย ยมกนิกาย และ ปิฎฐานนิกาย

วรรณกรรมบาลีประเภทนี้ อาจแบ่งได้เป็นหลายอย่าง เช่น แบ่งเป็นการประพันธ์มี คัชชะ (ร้อยแก้ว) บัชชะ (ร้อยกรอง) และวิมิสสี (ระคนปนกัน) แบ่งเป็นคำสอน 3 อย่างคือ คีล-สมาธิ-ปัญญา หรือแบ่งเป็นคำสอน 84,000 พระธรรมชั้นก็ได้

2. วรรณกรรมบาลี (ประเภททั่วไป) มีลักษณะเป็นวรรณกรรมเบากว่าพระธรรมวินัย และไม่ใช้พระธรรมวินัยโดยตรง แบ่งออกได้เป็น 6 ชนิด

ก. ตำนาน แบ่งได้เช่น

1. มหาวงศ์ เป็นเสมือนจดหมายเหตุของลังกา พระธรรมกิตติ เป็นผู้แต่ง
2. จุลวงศ์ พระธรรมกิตติเป็นผู้แต่ง
3. สาสนวงศ์
4. ทิปวงศ์ เป็นเสมือนจดหมายเหตุอีกฉบับหนึ่งของลังกา
5. คันถวงศ์ กล่าวถึงอรรถกถาจารย์หลายท่าน

และยังมีอื่น ๆ อีก เช่น พุทธโฆสปัตติ ของ พระมหามงคล สิทฺธิคนิทาน ชินกาล มาลี ของพระสิริวัฒน์ปัญญา ชาวเชียงราย ปฐมสมโพธิสังเขป ของพระสุวรรณรังสีเถร และรัตน พิมพวงศ์ หรือตำนานพระแก้ว ของ พระพรหมราชปัญญาเถระ รวมทั้งปัญญาสชาติก แต่งโดยภิกษุ ชาวเชียงใหม่

ข. บาลีแผนก แบ่งได้เป็น

1. เปฏโกปเทศ
2. เนตติปกรณ์

ทั้งสองเรื่อง เป็นการศึกษาและอธิบายภาษาสำนวนและวิธีการในตำรา พระมหากัจจายนะ เป็นผู้แต่ง

3. มิลินทปัญหา (พระเจ้ามิลินท์ หรือ Menander เชื้อสายกรีกสมัย Alexander the Great เป็นผู้เสนอปัญหา พระนาคเสนเถระ ถวายวิสัชนา)

4. วิสุทธีมรรค ผู้นิพนธ์คือ พระพุทธโฆษาจารย์

ค. ไวยากรณ์ แบ่งเป็น

1. โภธิสัตว์
2. โภระ

3. กัจจายน

4. โมคคัลลายน

ง. อลังการ แบ่งเป็น

1. สุโฆธาลังการ ว่าด้วยวาทการ

2. วุตโตทัย

ทั้งสองเรื่อง เป็นบิณฑชะ (ร้อยกรอง) นิพนธ์โดยพระมหาสามีสังฆรักขิตแห่งลังกา (คัมภีร์วุตโตทัยนี้กลายเป็นที่มาของฉันทน์ไทย โดยกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงแปลมา)

จ. อภิธาน แบ่งเป็น

1. อภิธาน เช่น อภิธานปปีที่ปีกา ของพระโมคคัลลายนเถรแห่งลังกา นิพนธ์เป็นบิณฑชะ (ร้อยกรอง)

2. สารานุกรม

ฉ. ปกัณกะ มีอยู่หลายเรื่องที่เป็นบิณฑชะ (ร้อยกรอง) เช่น ชินจวิต เตลกตาหคาถา บิณฑชะมารและ สัทธัมโมปายน ที่เป็นคัชชะ (ร้อยแก้ว) มีเรื่องที่สำคัญคือ ชาตกอรรถกถาวิจารณ์เป็นชาตก 550 เรื่อง แสดงให้เห็นประวัติอารยธรรมของอินเดีย ในราวพุทธศตวรรษที่ 2—4

วรรณกรรมบาลีสาขาธรรมวินัยก็คือ พระธรรมวินัย ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้เพื่อเป็นหลักปฏิบัติของมนุษย์ทุกชาติ ชั้น วรรณะ มีตั้งแต่ง่ายที่สุดถึงยากที่สุด ดีทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด เป็นหลักคำสอนที่มีอรรถะและพยัญชนะ บริสุทธิ์ และธรรมวินัยนี้เองที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งให้เป็นศาสนาแทนพระองค์ เมื่อพระองค์ล่วงลับดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ส่วนวรรณกรรมบาลีทั่วไปก็มีความสำคัญอยู่มาก เช่น บาลีไวยากรณ์ แสดงหลักฐานที่มาของภาษาบาลี อลังการ อภิธาน และปกัณกะ ก็เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาวรรณกรรม

วรรณกรรมสาขาธรรมวินัย มีลักษณะเป็นคัวร์วามากกว่าเป็นวรรณกรรมประเภทบันเทิง คือไม่ทำให้เกิดอารมณ์เพื่อฝัน เป็นวรรณกรรมที่ให้เหตุผลทางศีลธรรมทุกแง่ทุกมุม เป็นเรื่องแสดงความจริงอันลึกซึ้ง สอนให้บุคคลตั้งอยู่ในศีลธรรม เพื่อความเจริญแห่งตนและสังคมและวรรณกรรมบาลีสาขาธรรมวินัยมีความสุขุมลึกซึ้งและ ประณีต เห็นยาก เข้าใจยาก จึงต้องมีคำอธิบายตัวบทเพื่อความเข้าใจ ดังแผนภูมิ

ธรรมวินัย

วินัยปิฎก	สุดตันตปิฎก	อภิธรรมปิฎก
1. อฎฐกถา	1. อฎฐกถา	1. อฎฐกถา
2. ฎีกา	2. ฎีกา	2. ฎีกา
3. -	3. อนฎฎีกา	3. อนฎฎีกา
4. โยชนา	4. -	4. โยชนา
5. คัณฐีพระวินัย	5. คัณฐีพระสูตร	5. คัณฐีพระอภิธรรม

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งสี่นั้นมียากมายเหลือเกิน จนกระทั่งเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ที่คนคนเดียวจะศึกษาจนจบหมดในชีวิตหนึ่ง นิกายทางพระพุทธศาสนาแต่ละนิกาย ซึ่งมีอยู่มากมายนั้น จะมีคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของตนเองเขียนไว้เป็นภาษาปรากฏดั่งพื้นเมือง หรือในรูปสันสกฤตพร้อมกับมีวากยสัมพันธ์ และศัพท์านุกรมเฉพาะของตน ซึ่งโดยทั่วไปเรียกกันว่าเป็นภาษา “สันสกฤตทางพระพุทธศาสนา” นอกจากคัมภีร์เหล่านี้แล้ว ก็มีวรรณกรรมชั้นอรรถกถาอีกมากมาย และมีข้อเขียนทางปรัชญา และเป็นแบบสวดมนต์ทุกชนิดอีกเป็นจำนวนมาก³

คุณค่าของวรรณกรรมสาขาพระธรรมวินัย

ตั้งแต่พระพุทธศาสนาแพร่หลายมายังสุวรรณภูมิแล้ว วรรณกรรมบาลีจึงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและวัฒนธรรมของประชาชนส่วนใหญ่ในแถบนี้ พุทธศาสนิกชนชาวไทยได้ยกย่องเทิดทูนพระไตรปิฎกและวรรณกรรมบาลี เป็นวรรณกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะพระไตรปิฎกนั้น พุทธศาสนิกชนได้กำหนดสารัตถะไว้ตามที่พระพุทธโฆษาจารย์ (อรรถกถาจารย์แห่งพุทธศตวรรษที่ 10) ได้กล่าวไว้ดังนี้

1. พระไตรปิฎก เป็น *เทศนา* คือ คำชี้แจง

พระวินัยปิฎก เป็น *อานาเทศนา* คำชี้แจงว่าด้วยอาชญา มีบทบัญญัติสำหรับผู้กระทำผิดเป็นหลักในการปกครองสังฆมณฑล

พระสุดตันตปิฎก เป็น *โวหารเทศนา* คำชี้แจงหลักธรรม

พระอภิธรรม เป็น *ปรมัตถเทศนา* เป็นข้อชี้แจงธรรมที่มีอรรถสุขุมลุ่มลึกยิ่งชั้น

2. พระไตรปิฎก เป็น *สาสนะ* คือคำสอน

³ จ้านง ทองประเสริฐ, *บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย* เล่ม 1 (พระนคร: ราชบัณฑิตย, 2512), หน้า 187.

พระวินัย สอนตามความผิดที่เกิดขึ้น

พระสูตร สอนให้เหมาะแก่อัธยาศัย จริต และสิ่งแวดล้อมของคนนั้น

พระอภิธรรม สอนความจริงล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม มุ่งให้ผู้ศึกษาพ้นอุปาทาน

3. พระไตรปิฎก เป็น *กถา* คือถ้อยคำที่สนทนาโต้ตอบกัน

พระวินัย เป็นถ้อยคำที่พูดกันถึงความสำรวม ไม่สำรวม ความเคร่งครัด ความมีมรรยาท

และสมบัติผู้ดี

พระสูตร เป็นคำพูดเพื่อคลี่คลายความเห็นผิด (62 ประการ)

พระอภิธรรม เป็นถ้อยคำที่พูดในวงนาม รูป และกิเลส

4. พระไตรปิฎก เป็น *สิกขา* คือหัวข้อหรือหลักการการศึกษาเพื่อปฏิบัติหรือปฏิเวธ

พระวินัย เป็น *อธิศีล* เน้นหนักในทางกาย วาจา

พระสูตร เป็น *อธิจิต* คือการอบรมจิตให้ประณีตยิ่งขึ้น

พระอภิธรรม เป็น *อธิปัญญา* คือหลักในการรู้แจ้งเห็นจริงด้วยปัญญา

5. พระไตรปิฎก เป็น *ปาทานะ* คือการละเว้นจากข้อที่ควรเว้น

พระวินัย เป็นการละเว้นจากการล่วงละเมิดวินัย เว้นกิเลส ได้ชั่วขณะ เป็นการละเว้น

อย่างหายาม

พระสูตร เป็นการละเว้นด้วยการข่ม สะกดด้วยอำนาจสมาธิให้พ้นจากกิเลส เป็นการ

ละเว้นอย่างกลาง

พระอภิธรรม เป็นการละเว้นกิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องในสันดาน เป็นสมุจเฉทปหาน

คือการละเว้นอย่างเด็ดขาด

6. พระไตรปิฎก เป็น *คัมภีร์ภาพ* คือความลึกซึ้ง

โดยธรรม คือ เข้าถึงเหตุ

โดยอรรถ คือ เข้าถึงผลของเหตุ

โดยเทศนา คือ เข้าถึงความจริง

โดยปฏิเวธ คือ เข้าถึงเหตุ ผล ความจริง อย่างแจ่มแจ้ง

ลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมบาลีสาขาธรรมวินัย

1. พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่สุร ขี้อหาราช ที่เมืองเวรัญจายกล่าวถึงความดีพิเศษของพระธรรมวินัย เปรียบเทียบกับความดีพิเศษของมหาสมุทร 8 ประการ ดังนี้

(1) ในพระธรรมวินัยนี้ มีการศึกษาลำดับ มีการปฏิบัติตามลำดับ เหมือนมหาสมุทรค่อยลุ่ม ค่อยลาด ค่อยลึก โดยลำดับ หาได้ลึกโตรกชั้นทีเดียวไม่

(2) บรรดาสาวของเรา (พระศาสดา) ย่อมไม่ละเมิดสิกขาบทที่บัญญัติไว้เปรียบเหมือนมหาสมุทร ที่มีลักษณะคงตัวไม่ล้นฝั่ง

(3) พระธรรมวินัยไม่เก็บคนทุศีลไว้ เหมือนมหาสมุทรไม่เก็บซากศพ ย่อมพัดเข้าหาฝั่ง

(4) พระธรรมวินัยเป็นที่รวมของคนในวาระทั้ง 4 ที่เข้ามาอุปสมบท เมื่ออุปสมบทแล้วก็ละโคตรเดิมหมด เหลือแต่สมณศากยบุตร เปรียบเหมือนมหาสมุทร เป็นที่ไหลมารวมของแม่น้ำทั้งหลาย เมื่อไหลมาถึงมหาสมุทรแล้วก็ละชื่อเดิมหมด

(5) แม้มิภิกษุในพระธรรมวินัยนั้นนิพพานไปมากต่อมาก แต่ไม่ปรากฏว่าพระธรรมวินัยนี้พร่องหรือเต็ม เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีฝนตกลงมาหรือมีน้ำไหลลงมา ก็ไม่ปรากฏว่ามหาสมุทรนี้พร่องหรือเต็ม

(6) พระธรรมวินัยมีรสเดียวคือ วิมุติรส เปรียบเหมือนน้ำในมหาสมุทร มีรสเดียวคือ รสเค็ม

(7) พระธรรมวินัยมีรัตนะเป็นอันมาก เช่น อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 โพชฌงค์ 7 มรรค 8 เปรียบเหมือนมหาสมุทร มีรัตนะเป็นอันมาก เช่น มุกดา มณี สังข์ ศิลา ประพาฬ เงิน ทอง ฯลฯ

(8) พระธรรมวินัย เป็นที่อาศัยของคนผู้ยิ่งใหญ่ เช่น พระโสดาบัน พระผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอรรถัตถผล เปรียบเหมือนมหาสมุทรเป็นที่อาศัยของปลาใหญ่มีอำนาจยิ่ง

2. กล่าวโดยสรุปของวรรณกรรมแล้ว พระธรรมวินัย (หรือพระไตรปิฎกหรือพระบาลี) มีรสเพียงรสเดียวคือ วิมุติรส การศึกษาวรรณกรรมบาลี จึงมิได้เพื่อความสุขทางโลกิยะ แต่เป็นความสุขฝ่ายคฤธรรมของผู้ที่เจริญปัญญา